

DEVLETLER, SAVAŞ VE KAPİTALİZM POLİTİK SOSYOLOJİ İNCELEMELERİ

MICHAEL MANN

TARİH VAKFI YURT YAYINI

MICHAEL MANN: MODERNİTEYE GİDEN ROTALARIN ÇOĞUL SOSYOLOJİSİ

GÜNEY ÇEĞİN

“Mann, bu çok boyutlu patikada ne kadar ileriye yolculuk etmiş olduğunu temsil eder; bir patika ki, âlimane bir karmaşa ve kuramsal incelik gerektirir. Ama eğer iktidar oluşumları belirli tarihsel dönemlerde kristalize oluyorsa, zaman zaman çatışma hatları da aynı yönde hareket ederler. Geleceğin sosyolojisinin gündeminde, ana çatışmaların kristalizasyonu kuramı vardır”.¹

Tarihsel sosyoloji alanının bugün yaşayan en önemli figürlerinden birisi olan İngiliz düşünür Michael Mann’ın külliyatı en temelde devlet iktidarı², savaş³, imparatorluk⁴, küreselleşme⁵ ve etnik temizlik⁶ gibi makro-düzey toplumsal olguların tarihsel olarak ortaya çıkışına ve gelişimine odaklanır. Meslektaş ve yakın dostu J. A. Hall’un deyişiyle “günümüzün Max Weber”i olarak da anılan Mann, tıpkı ustası Weber gibi tarihsel sürecin ve toplum-sallığın kavranması hususunda sosyal bilim literatürüne yeni tipolojiler ve

- 1 Collins, Randall, “Mann’s Transformation of the Classic Sociological Traditions”, *An Anatomy of Power The Social Theory of Michael Mann*, (eds.) John A. Hall ve Ralph Schroeder, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 32.
- 2 Mann, Michael, “The Autonomous Power of the State: its Origins, Mechanisms and Results”, *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 25, 1984, s. 185–213.
- 3 Mann, Michael, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Basil Blackwell, 1988.
- 4 Mann, Michael, *Incoherent Empire*, Verso, 2005.
- 5 Mann, Michael, “Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-state?”, *Review of International Political Economy*, 4, 1997, s. 472–96.
- 6 Mann, Michael, *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge University Press, 2005.

perspektifler kazandırmıştır. Mann'ın tarihsel sosyolojik yaklaşımındaki merkezî motif, sayısız medeniyete beşiklik etmiş olan Mezopotamya'dan Roma İmparatorluğu'na, oradan da 20. yüzyıla uzanan bir güzergâhta temel Weberci sorunsalı [*iktidarın bölüşümü*] yeniden-sorgulamaya açmaktır. Ekseriyetle rehabilite edilmiş Weberci bir hat üzerinden ancak Marksist neşriyatın sorunsallarıyla da hemhal bir biçimde, Max Weber'in bilindik sınıf, statü ve parti şemasının yanına militarist veçheyi eklemleyen Mann, sosyal iktidarın dört kaynağına [*IEAP*]⁷ ulaşarak, sosyolojinin kadim toplum tanımını sıkı bir biçimde yeniden gözden geçirir. Bundan böyle sosyal bilimciler *toplumu* birbirleriyle kesişen “sosyo-mekânsal iktidar ağları” olarak ele almalı, dahası toplum kavramını tek bir hiyerarşi ilkesi etrafında izah etmeye çalışan tüm kuramsal yaklaşımları terk etmelidir.⁸

1989'da yaptığı bir mülakatta sarf ettiği şu söz kendi araştırma tasarımının karakteri hakkında ciddi ipuçları vermektedir: “*Ben bir empirisistim ve sonuçlara tarihsel örnekler aracılığıyla ulaşırım*”. Zira ona göre sosyoloji “geniş kapsamlı ve bütünüyle eleştirel makro-tarih” üzerine temellenmelidir. Yalnızca teorik kavramsallaştırma ve ampirik angajman arasında zikzaklar çizebilen bir teori iktidarın çok-değişkenli analizine soyunabilir.⁹ Özellikle magnum opus'u sayılan *The Sources of Social Power*'da [SSP] tarihin “organizasyonel maddeci” bir kavrayışından hareketle ilişkiselsel sosyal bilim mantığına dayalı bir okuma tarzı geliştirirken de Mann'ın kafasında bu tarz bir tasarım vardır. Yani, herhangi bir toplumda merkezî yapısal değişimleri kavramak istiyorsak, onun “*neo-epizodik*” adını verdiği yöntemle başvurmamız gerekir.¹⁰ Mann'ın ifadesiyle

Bir etkinlik artışıyla karşılaştığımda anlatıyı durdurur, artan iktidar kapasitesini ölçmeye çalışır ve sonra da bunu açıklamaya çalışırım. Toplumsal

7 Michael Mann, iktidarın kaynaklarını ideolojik, ekonomik, askeri ve politik [IEAP] olmak üzere dört açıdan tarif edip, bunları birbirleriyle örtüşen sosyal etkileşim ağları olarak tanımlar. Detaylı bilgi için bkz. Mann, Michael, *The Sources of Social Power Vol. II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914*, Cambridge University Press, New York, 1993.

8 Mann, Michael, *The Sources of Social Power, Vol. I: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, Cambridge University Press, New York, 1986, s. 2.

9 Bryant, Joseph, “Grand, Yet Grounded: Ontology, Theory and Method in Michael Mann's Historical Sociology”, *An Anatomy of Power The Social Theory of Michael Mann*, (eds.) John A. Hall ve Ralph Schroeder, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 78.

10 Mann, *The Sources of Social Power* Vol:1, s. 3.

gelişime yönelik bu perspektif Ernest Gellner'in 'neo-epizodik' adını verdiği bir perspektiftir. Bir dizi önemli yapısal değişim 'epizodları' aracılığıyla temel toplumsal değişimler gerçekleşir ve beşerî kapasiteler artar. Bu epizodlar (...) tek bir içkin sürecin parçaları değildir; ancak, toplum üzerinde kümülatif bir etki yaratabilirler.¹¹

Dolayısıyla beşeriyet sürekli bir gelişmeden çok kesintili ve ani çıkışlar aracılığıyla dönüşür. SSP'nin son kısımlarında iktidarın birikimsel artışının olumsuzluğunu vurgulayan Mann tarihsel sürecin kavranmasında "konjonktürler"in büyük rol oynadığından ve özellikle insan faillığının zaman-referanslı olduğundan bahseder. Böylelikle tarihsel sosyoloji disiplininin, Bryant'ın (Goldthorpe'nin yaklaşımını incelediği makalesinde ileri sürdüğü) tezlerinden birisi olan, öznenin gözlenebilir karmaşıklıklarıyla uyumlu bağlamsal bir mantık oluşturarak, idiyografik ve nomotetik perspektifleri birleştirme yönünde bir çaba sarf etmesi gerektiğini ima eder.¹²

Devleti Tanımlayarak İktidar Olgusuna Ulaşmak¹³

Gelgelelim Mann'ın tarihsel sosyolojisi sadece klasik temaların/sorunsalların bir yeniden-inşasını içermekle kalmaz; bunun da ötesine uzanarak, devrimlerin karşılaştırmalı sosyolojisi (Moore, Skocpol, Goldstone), sosyal hareketler (Tilly, McAdam, Tarrow), kapitalist dünya ekonomisi (Wallerstein, Abu-Lughod, Frank, Chase-Dunn, Arrighi) gibi konularda epeydir derinleşmiş olan tarihsel sosyolojisi disiplinine yeni bir odak noktası olarak "modern devletin gelişimi" meselesini oturtur ve Randall Collins'in deyişiyle "çağdaş bir klasik" olma seviyesine erişir.¹⁴

Devlet nosyonuna ilişkin Weber'in kurumsal tonu ağır basan ve dört temel unsur içeren (meşru fiziksel şiddet tekeli; sınırları belirlenmiş bir alan/teritori; merkezilik ve farklılaşmış personel ve kurumlar dizisi) meşhur tanı-

11 Mann, *The Sources of Social Power* Vol:1, s. 3.

12 Detaylı bir tartışma için bkz. Bryant, Joseph, "Evidence and Explanation in History and Sociology: Critical Reflections on Goldthorpe's Critique of Historical Sociology", *The British Journal of Sociology*, Vol. 45, No. 1, 1994, s. 3-19.

13 Bu kısımda Tim Jacoby'nin *Sosyal İktidar ve Türk Devleti* (2010) kitabında yayınlanan "Michael Mann'ın Tarihsel Sosyolojisinde 'Devlet' ve 'İktidar'ın Anatomisi" başlıklı takdim yazımından bir bölüm iktibas ettim.

14 Collins, Randall, "Mann's Transformation of the Classic Sociological Traditions", *An Anatomy of Power The Social Theory of Michael Mann*, (eds.) John A. Hall ve Ralph Schroeder, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 19.

mını kendine referans noktası alan Mann, temel ilgisini merkezileş(tiril)miş kurumlar olarak 'devletler' ile 'devlet elitleri'ne yöneltir. Bu bağlamda 'devletin iktidarı' sorusunun iki farklı anlamı karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, birinci anlam yani devletin '*despotik iktidarı*', '*elitlerin, sivil toplum gruplarıyla rutin ve kurumsallaşmış pazarlıklara girişmeden, gerçekleştirmeye muktedir oldukları eylemler dizisi*' olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde devlet iktidarının bu türünün, neredeyse sınırsız olduğu görülmüştür.

Mann'e göre, günümüz kapitalist demokrasilerinde devlet iktidarının ikinci türden bir anlamı daha vardır: *Devletin sivil topluma bilfiil girebilme ve politik kararları geniş kesimlerde lojistik olarak uygulama kapasitesi, yani 'altyapısal iktidar'*. Bu iktidar türü, bütün sanayileşmiş toplumlarda güçlü bir şekilde gelişmiştir. Dolayısıyla, batıdaki insanlar, devletin genişleyen nüfuzundan şikâyet ettiklerinde, devlet elitininki kendi despotik iktidarından değil, devletin 'altyapısal hak ihlali'nden bahsetmektedirler.

Devlet gelirimize ve varlığımıza değer biçiyor ve bunları kaynakta tevkiף yoluyla vergilendiriyor; bunu da ne bizim rızamızla ne de eş dost akrabamızın rızasıyla yapıyor (devletler yaklaşık 1850'den önce böyle bir şeyi *katiyen* yapamazdı). Hepimiz hakkında muazzam miktarda bilgi saklıyor ve hemen ortaya çıkarabiliyor. Kendi topraklarının neredeyse her yerinde bir günde kendi iradesini zorla kabul ettirebiliyor. Ekonominin geneli üzerindeki etkisi çok büyük. Hatta doğrudan çoğumuzun geçim kaynağını sağlıyor (memuriyet, emeklilik, aile yardımları vb.). Gündelik hayata tarihteki devletlerden çok daha fazla nüfuz ediyor. Altyapısal iktidarı müthiş derecede arttı. Haysuz kraliçe olsa en azından söylediği her söze boyun eğersiniz ama modern devletin altyapısal iktidarı söz konusu olunca ülkenin bir ucundan diğer ucuna kaçacak en ufak delik bulamazsınız.¹⁵

O halde Mann'ın buradaki temel vurgusu, kapitalist demokrasilerde devletlerin bir anlamda zayıf, bir diğer manada güçlü olduğuna yöneliktir; dahası, modern devletler despotik olarak zayıf, altyapısal olarak güçlüdür. Ancak, despotik ve altyapısal iktidar tipleri, iktidarın analitik özerk boyutları olup, Mann açısından bu ikisi arasında *de facto* bir ilişki de ortaya çıkabilir:

Örneğin devletin altyapısal iktidarı ne kadar büyükse bağlayıcı kural-koyuculuğun hacmi de o kadar büyüktür ve bu nedenle bireyler ve belki de marjinal, azınlık gruplar üzerindeki despotik iktidar olasılığı da bir o kadar

15 Mann, 'The Autonomous...', s. 114.

büyük olur. Bütün altyapısal iktidara sahip devletler, kapitalist demokrasiler de dâhil olmak üzere bireylere ve sivil toplumdaki zayıf gruplara nazaran güçlüdür fakat kapitalist demokratik devletler baskın gruplara nazaran zayıftır; en azından tarihteki çoğu devletlere göre.¹⁶

Diğer taraftan, Mann'ın kuramına göre, altyapısal iktidarın büyümesi kesinlikle 'iradi faktörlere' bağlı değildir. Söz konusu gelişim, *siyasal kontrol lojistiğinin teknikleriyle* ilgilidir. Yani devletin sosyal hayatın içine girmesini sağlayan ve her biri uzun bir tarihsel gelişime sahip 'dört tip lojistik teknik' söz konusudur:

(a) Devletin, merkezi olarak koordine ettiği, başlıca faaliyetleri arasında gelen işbölümü,

(b) Sabit mesajların devletin amilleri yoluyla ülke toprakları boyunca iletilmesini ve yasal sorumlulukların kodlanıp saklanması sağlayan okuma-yazma kültürü,

(c) Devlet tarafından en üst değer garantisi altında meta değişimine imkân veren para basma, ağırlıklar ve değerler,

(d) İyileştirilmiş yollar, gemiler, telgraf sistemi vs. yoluyla kaynak ve insan taşımalarının ve mesajların iletişiminin hızı.

Bu tekniklerin hiçbiri devlete özgü olmayıp, dördü de insan kaynaklarının kolektif sosyal mobilizasyonu için devletin artan kapasitesinin uzantılarıdır. Bundan dolayı devlet iktidarı, kendine özgü 'güç araçları'ndan ve tekniklerinden türemez. Devlet iktidarı, sosyal ilişkilerin karakteristiği olan dört temel iktidar kaynağından ileri gelir.

İktidarın dördü kaynağına geçmeden bir parantez açarsak; Mann farklı çalışmalarında iktidara ilişkin olarak şu net tanıma ulaşmıştır: *İktidar, toplumsal eyleyicinin çevresini denetleyerek, belirli amaçlara ulaşma kapasitesidir*. Buna göre, toplum 'örgütlenmiş iktidar ağları' olarak tasvir edilmelidir. Toplum, Marx'ta olduğu gibi sınıfsal katmanlardan, Durkheim ve Weber'de olduğu gibi boyutlardan oluşmaz, ayrıca, toplumsal dönüşümün manivelası mikro değil, makro iktidar yapılarıdır. İktidar yapılarından herhangi biri tarihin belli bir döneminde daha fazla öne çıkabileceği gibi, bu durum daha dengeli de gelişebilir.

The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914'in ikinci cildinde (1993), toplumların yapısını belirleyen *sosyal iktidarın dört kaynağı* Mann tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

16 Mann, 'The Autonomous...', s. 114-115.

(a) *İdeolojik iktidar*, insanın hayatta nihai anlam bulma, norm ve değerleri paylaşma, estetik ve ritüel faaliyetlere katılma ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Bir ideolojinin kontrolü, genel toplumsal iktidarı oluşturan nihai anlam, değer, norm, estetik ve ritüellerin birleşimidir. Örnekler: dinler ve liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi seküler ideolojiler.¹⁷

(b) *Ekonomik iktidar*, doğal kaynakları çıkarma, dönüştürme, dağıtma ve tüketme ihtiyacından doğar. Bu iktidar özellikle yoğun, gündelik emek işbirliğinin malların dağıtım, mübadele ve tüketiminin kapsamlı çevrimiyle birleşiminden oluştuğu için güçlüdür. Tüm karmaşık toplumlar, eşitsiz biçimde, ekonomik kaynaklar üzerinde dağıtım kontrolüne sahiptir. Bu, sınıfları aynı zamanda her yerde mevcut kılmıştır.¹⁸

(c) *Askerî iktidar*, cebrin toplumsal örgütlenmesidir. Bu iktidar hayatı koruyan ve ölüme neden olan sıkı bir örgütlenmedir ve aynı zamanda büyük sosyo-mekânsal alanlar üzerinde pek çok insanı organize edebilir. Bu iktidarı tekeline alan askerî elit ve kastlar, genel toplumsal iktidarın önemli bir düzeyini ellerinde tutabilir.¹⁹

(d) *Siyasal iktidar*, bölgesel ve merkezileşmiş düzenlemenin yararından türer. Siyasal iktidar, devlet iktidarı anlamına gelir. Bu iktidar temelde yetkilidir; bir merkezden hükmetmekte ve karar vermektedir. Devlet örgütlenmesi iki eksenslidir: Mahalli açıdan, bu iktidar 'teritoryal olarak merkezileşmiştir'; dışsal açıdan ise, jeopolitik yapı gerektirir.²⁰

İdeolojik, ekonomik, askerî ve siyasal iktidar kurumlarını kontrol mücadelesini, toplumsal gelişmenin merkezî dinamiğidir. Toplumlar temelde birbirine dolanmış ideolojik, ekonomik, askerî ve siyasal iktidarlar tarafından yapılandırılmıştır. Bu dördü de yalnızca *ideal tipler*dir; katıksız biçimde mevcut değildir. Fiili iktidar kurumları, bunların karışımıdır; çünkü hepsi de hem sosyal mevcudiyet hem de birbirleri için gereklidir. Örneğin herhangi bir ekonomik kurumun, üyelerinin ideolojik değer ve normları paylaşmasına ihtiyacı vardır. Bu, ayrıca, askerî savunma ve devlet düzenlenmesi de gerektirir.

Sonuç olarak, devlet ekonomik, askerî, ideolojik ve siyasal iktidara benzer veya bunlardan bağımsız farklı bir iktidar aracına sahip değildir. Devletler tarafından ve ayrıca bütün sosyal ilişkilerde kullanılan iktidar araçları

17 Mann, *The Sources of Social Power*, vol. 2, s. 7.

18 a.g.y.

19 Mann, *The Sources of Social Power* Vol:2, s. 8-9.

20 a.g.y.

rı bunların sadece bir birleşimidir. Ancak, devletin iktidarı bambaşka bir sosyo-mekânsal ve örgütsel anlamda ortaya çıkmaktadır. Zira sadece devlet, üstünde otoriter bir iktidara sahip olduğu sınırlandırılmış bir mekân üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gerçekten de devlet bir mekândır - hem merkezî bir mekân hem de birleşmiş teritoryal menzildir.

Mann için, devletin özerk iktidarının temel biçimi devletin bu farklı niteliğinden cereyan edeceği için, ilk olarak, devletin sivil toplumun ana iktidar gruplarından örgütsel ve sosyo-mekânsal olarak farklılaştığını kanıtlamak önemlidir. Dolayısıyla, devlet sadece sınıf mücadelesinin bir mekânı, sınıf egemenliğinin bir enstrümanı, sosyal uyumun bir faktörü, çekirdek değerlerin ifadesi, sosyal dağıtım süreçlerinin merkezi, askerî kuvvetin kurumsallaşması değildir; farklı sosyo-mekânsal bir örgüttür. Sivil toplumun temel iktidar aktörlerinin aksine, teritoryal olarak bağımlı ve merkezîleşmiştir. Toplumlar, eylemlerinin bazılarının merkezîleştirilmiş bir teritori üzerinde düzenlenmesine ihtiyaç duyarlar. Aynı şekilde başat ekonomik sınıflar, kiliseler ve diğer ideolojik iktidar hareketleri ve ordu elitleri de buna ihtiyaç duyarlar. Devletin verili kaynakları kullanışı, başka iktidar kaynakları üretirse -aslında sivil toplum gruplarının kendileri tarafından da amaçlandığı gibi- bunlar normal olarak devletin elinden geçer ve bu yüzden önemli derecede iktidar özerkleşmesine neden olur. Bu yüzden, *özerk devlet iktidarı, gelişmiş teritoryal-merkezîleşmenin genel olarak sosyal hayata olan yararının bir ürünüdür.*

Velhasıl Mann'ın mezkûr kompozisyonunda merkezî *siyasal iktidar örgütlenme biçimi* olarak devletin asal önemde bir yer işgal ettiğini tekrardan vurgulamak gerekir. Devletler, diğer herhangi bir asal grubun iktidarından daha az mutlak olmayan sivil toplumdan özerk bir varlığa sahiptir çünkü. Bununla beraber, yayılımlı ve merkezden uzak *ekonomik-iktidar gruplaşmaları* da söz konusudur. Benzer biçimde *ideolojik iktidar hareketleri* de devlet sınırlarını aşip bu tarz kırılmaların yapay ve geçici niteliğini vurgulamak suretiyle ara formlar sergilerler. Devletin, kendi egemenlik uzamı içinde uyguladığı örgütlü şiddeti ise *askerî iktidar* dolayımında açıklayan Mann, ustası Weber'den bir noktada da kendisini tefrik eder: Mann'e göre, Weber'in askerî ve siyasal iktidarı "parti"ye indirgeyen görüşü hatalıdır. Çünkü sınırlı altyapı olanaklarına sahip devletlerin böylesi bir tekele sahip olma iddiasında bulunması pek de mümkün değildir; askerî bakımdan örgütlü sosyal gruplar, çoğunlukla kurumsal anlamda devletten kopukturlar ve ondan bağımsız hareket etmekte de gayet beceriklidirler; uluslararası arenada politik nüfuzu,

özellikle Almanya ve Japonya örneğinde görüldüğü üzere, askerî iktidar belirlemez. Ezcümle, eğer topluma ilişkin kapsayıcı bir sosyal-bilimsel analize kalkışmak isteyen bir sosyal bilimciyse, “ekonomik, siyasal, askerî ve ideolojik” iktidarlara eşzamanlı ve ilişkisel bir düzlemde çözümlemeliyiz.

Militarist Pratiklerin Sacayakları: Devlet, Ordu ve Sermaye

Elinizdeki kitaba gelince; Michael Mann 1976–86 yılları arasında farklı dergilerde kaleme aldığı bir dizi metni *States, War and Capitalism* başlığı altında birleştirerek, aslında araştırma ve analizlerini “enine kesen” temel nesneyi ön plana çıkarmış olur: *devletler, savaş ve kapitalist militarizm arasındaki etkileşimler*.²¹ Mann burada, orduyu diğer iktidar ağlarından ayırıp, militarist gücün insanlık tarihi boyunca kültürel, ekonomik ve siyasal güçle nasıl iç içe girdiğini çözümlemeye çalışmıştır. Sürekli olarak, savaşların müsebbibi olarak şirketleri veya sınıfları değil, devletleri kodifiye eden bir anlatı kurar. Kitaptaki militarizm tanımı da bu tezi destekler niteliktedir: militarizm, savaşı ve savaş hazırlığını normal ve makbul bir sosyal faaliyet olarak gören bir tutum [*kapitalist mantık*] ve bir dizi kurumdur [*başta devlet aygıtı*]. Mann için militarizmin birbirinden ince çizgilerle ayrılan iki safhası vardır. Aşınası olduğumuz çağdaş militarizm *devletin jeopolitik amaçlar peşinde koşması* ya da *birtakım metotlarla yerel baskıda bulunması* gibi mekanizmalar üzerinde işler. Buna karşılık kadim militarizm, modernite öncesi devletin altyapısal menzili sınırlı olduğundan, dış politika-nın vazgeçilmez bir unsuru olarak tekâmül etmiştir. Mesela Mann’ın kitaptaki araştırmasından da anlaşılacağı üzere 1130–1815 arasında İngiliz hükümetinin, tüm devlet gelirinin yüzde 75’inden fazlasını militarizme tahsis etmesi (yani mali gücünü bilfiil askerî hazırlıklara ayırması) bunun en önemli göstergesidir [*Bakınız Üçüncü Bölüm*]. Ancak iki militarizm formu açısından temel farklılaşma çağdaş olanın, kadim olana nazaran uluslararası arenadaki hamleler veya yerel düzlemde uygulayacağı şiddet temelli cebrin çeşitliliğinde yatmaktadır.²²

21 Mann’ın dışında savaş, devlet ve kapitalist militarizm arasındaki ilişkiselliğin sosyolojinin önemli bir inceleme nesnesi olması gerektiğini ileri süren yazılar için bkz. Tiryakian, Edward, “War: The Covered Side of Modernity”, *International Sociology*, vol. 14 (4), 1999, s. 473–89; Gregory Hooks ve James Rice, “War, Militarism, and States: The Insights and Blind Spots of Political Sociology”, in R. Janoski, A. Hicks, and M. Schwartz (ed.), *The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*, Cambridge University Press, New York, 2005.

22 Mesela ABD, kendi yerelinde pasif bir yaklaşım sergileyen İngiltere’ye oranla Kızılderi soykırımı ya da kölelik düzeni gibi konularda “şiddet temelli cebra”

Moore, Skocpol, Giddens ve Tilly'nin temel problematikleriyle uyumlu bir biçimde savaş tarihi sosyolojinin gündem maddesine tahvil etme konusunda oldukça başarılı olan Mann, militarist pratiklerin yerel siyaset ve ekonomiler üzerinde son derece etkili bir dinamik olarak açığa çıktığını ileri sürer. Kapitalist yayılma süreci, askerî güç takviyeli siyasal destek olmaksızın başarısızlığa mahkûmdur. Ve bu ittifakın (devlet aygıtı, sermaye sınıfı ve askerî güç) dört temel sonucu olmuştur: (1) Teknolojik ilerlemeler silah sanayinin gelişimini sağlamış ve bu milyonlarca insanın yaşamına mal olmuştur; (2) Küresel bazdaki karşılıklı bağımlılık Büyük Güçler'in ilişkilerini sıkılaştırmış ve bu güçlerin menfaatleri açısından periferik alanlarda çatışmaların artmasına neden olmuştur; (3) Kapitalizm askerî değerler skalasını kökten dönüştürmüştür (kahramanlık vb. toplumsal niteliklerin yerine duygusuzluk, kişisel olmayan akılcılık gibi özellikler ikame edilmiştir) ve (4) Kapitalist rasyonalite tüm bir nüfusun militarizasyonuna sebebiyet vermiştir.²³ Bütün bu gelişmeler aynı zamanda devletin altyapısal menziline ne kadar genişlediği konusunda da ipuçları sunar. Savaş yapmak için gerek duyulan örgütlenme ve verimlilik üzerinden her modern devlet kendi kurumsal altyapısını idame edecek düzeye gelmiştir. Fakat Mann söz konusu eserinde resmini çizdiği makro süreçlerin içinde belirli bağlamsal ayırım noktalarına vurgu yapar: *Militarizmin yerellerdeki izdüşümü kapitalist güçler ile oldukça farklı bileşimler inşa etmiştir*. Mann'in meşhur dört varyasyonu tam da bu noktada ortaya çıkar: *Otokratik militarizm, liberal-reformist eklemleme, kapitalist-liberal militarizm ve yarı-otoriter eklemleme*.²⁴ İlk varyasyon yurttaşlığın inkârı, işçi hareketlerinin bastırılması ve sınıfsal kutuplaşma gibi karakteristikler üzerinden kristalize olurken, liberal-reformist eklemleme yurttaşlığın orta sınıfların uzlaşmacılığından hareketle kurumsallaşmasına tekabül etmektedir. Mann'in tarihsel örneklemeleri ise ilki için Çarlık Rusya'sı, ikincisi içinse 1870 Paris Komünü sonrası Fransız devletinin gelişimidir. Kapitalist-liberal militarizmin temel motifiyse yurttaşlığın kurumsallaştığı, ama buna rağmen kolektif sivil haklar üzerinde bir kısıtlamanın sürdüğü rejimlere ilişkindir. Burada Mann ABD'deki iç savaşa ve Birinci Dünya Savaşı arası dönemde yerel baskıya dayalı devlet politikalarına odaklanır. Mann'in

uygulamaları" fazlaca devreye sokmuştur. Bkz. Michael Mann, *The Sources of Social Power*, vol. 2, s. 86.

23 Mann, Michael, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, s. 134.

24 Mann, *The Sources of Social Power* Vol: 2, s. 682-686.

son ideal tipi olan yarı-otoriter eklemlenme ise eski rejimlerin yeni burjuva düzeni içinde kendisini ehliştirdiği bir rejim stratejisi olarak vücut bulur. Bu son varyasyon Mann için emperyal Almanya, Avusturya-Macaristan ve Japonya'da kendini göstermiştir.

Böylelikle okuyucu, militarist milliyetçilik, sekülerizm, sınıf ve ekonomik kalkınma gibi toplumsal 'belirginleşme' alanlarını kateden bu muazzam yapıt aracılığıyla, Batı'daki ulus-devletlerin çok-yönlü gelişim seyrini takip edebileceği gibi, sosyal iktidar ve devlet-sivil ilişkileri hakkında derinlikli analizlere ulaşabilir. Farklı coğrafi mekânların müşterek sosyo-tarihsel mirasına temas etmek kanaatimizce herhangi bir ülkenin "özel patika"sını kavramak noktasında da elimizi güçlendirecektir.

Michael Mann'e dönük eleştirilere kısaca değinmeden evvel son bir söz: Mann'in derin vukufiyetinin ürünü olan bu çalışma [ve tabii ki üç ciltlik SSP] tarihin sosyolojik olarak da konuşabileceğini gösteren en güncel ve en güçlü örneklerden kuşkusuz ve Mann'in kuramsal üretimi devam ettiği müddetçe de tarihsel sosyoloji disiplini kendi sofistikasyon düzeyini artırmayı sürdürecektir. Bu noktada Mann'in çabasından mülhem, celbe icabet etmek, dahası Türkiye'de pek çok meselenin tarihsellikten azade incelendiği teorik ahvali aşmak, sanırız ki bir sosyal bilimcinin en temel vazifesidir.

Mann'e Yönelik Eleştiri Hatları

Ne var ki bu denli kapsamlı bir girişimin eleştiri oklarından kendini sakınması kuşkusuz ki mümkün değil. Literatürde Mann'in bu çabasına dönük eleştiri hatları kabaca şöyle sınıflandırılabilir: (a) Yapıtının mukayese hatlarının kimi noktalarda zayıf kalması ve yeterli kapsamlılığa erişememesi; (b) Makro-analizlerinin kuvvetli ampirik desteklerle takviye edilememiş olması; (c) Metodolojik açıdan çizgisel yaklaşımın dışına pek çıkılamaması; (d) Avrupa-merkezcilik ve dolayısıyla, Batı-dışı toplumların karşılaştırmalı tahliline girilmemesi.

Mann'in bu tür kritiklere verdiği cevaptan ("*Mümkün olduğunca fazla devlet üzerinde çalışmış olsam bile, şu an hâlâ böyle bir kitabı yazma aşamasında olurdum!*")²⁵ hareketle şunu söyleyebiliriz: Evet, moderniteye giden rotaların ve iktidarın tarihsel sosyolojisini tam tekmil yazmak imkânsız olabilir; ama bu imkânsızlığı doğuran, meselenin cesameti değil, bu konuda yaz-

25 Mann, Michael, "Önsöz", içinde Tim Jacoby, *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, çev. Devrim Evci, Bireşik Yayınları, Ankara, 2010, s. 12.

manın “bitimsiz bir süreç” olmasıdır. Dolayısıyla, analitik kıymeti açısından Mann’ın eserlerinin Perry Anderson’ın ifadesiyle Max Weber’in meşhur *Ekonomi ve Toplum*’unun bir adım ötesine geçtiğini, ulusların ve sınıfların bugüne kadarki sosyo-tarihsel serencamını iddialı bir program çerçevesinde ortaya koyma cesaretini gösteren nadir girişimlerden biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Denizli, 2013.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN ÖZERK İKTİDARI: KÖKENLERİ, MEKANİZMALARI VE SONUÇLARI

Bu makale, 'sivil toplumun' başlıca iktidar gruplaşmalarıyla ilişkili olarak devletin sahip olduğu özerk iktidarın kökenlerini, mekanizmalarını ve sonuçlarını belirlemeye çalışmaktadır. Bu argüman genel olarak ele alınmakla birlikte aslen insan toplumlarının iktidar gelişimlerine yönelik süregelen bir araştırma projesi olan *The Sources of Social Power* (1986) adlı çalışmamdan türemiştir. Şu anda tarım toplumlarıyla ilgili genellemelerim daha cesur fakat sanayi toplumları konusunda daha temkinli davranacağım. Devleti tanımlıyorum ve bu tanımın etkilerinin izini sürüyorum. Söz konusu tanımın iki önemli parçasını, merkeziyetçiliği ve bölgeciliği, *despotik* ve *altyapısal* olarak adlandırılan iki çeşit devlet iktidarıyla ilişkili olarak tartışıyorum. Gerek despotik gerekse altyapısal biçimdeki devlet özerkliğinin, *bölgesel olarak merkezleştirilmiş* bir örgütlenme biçimi sağlama konusunda gösterdiği çşsiz yeteneğin bir sonucu olduğunu iddia ediyorum.

Günümüzde artık genel devlet kuramlarının yanlış olduğunu çünkü indirgemeci davrandıklarını söyleyip lafi uzatmaya gerek yok. Bu kuramlar devleti sivil toplumun önceden var olan yapılarına indirgedi. Bu, özellikle Marksist, liberal ve işlevselci devlet kuramları için tamamen doğru çünkü her biri devleti çoğunlukla sınıfların, çıkar gruplarının ve bireylerin mücadelelerinin ifade edildiği ve kurumsallaştırıldığı, işlevselci olanlarda ise Genel İrade'nin (ya da modern deyişle öz değerlerin veya normatif mutabakatın) ifade edildiği ve uygulandığı bir yer, bir arena olarak gördü. Bu kuramlar birçok konuda uyuşmazken devletin belirgin bir iktidara sahip olduğunu inkâr etme konusunda birleşirler. Fakat bu tarz indirgemeciliğe yönelik

muazzam eleştirilerin varlığına (örneğin Wolin, 1961) ve yakın zamandaki Marksistler (Poulantzas (1972) ve Thernborn (1978)) tarafından 'görelî özerklik' kavramının sürekli kullanılmasıyla ima edilen özeleştiriyeye rağmen bu özerkliği analiz etmede hâlâ tuhaf bir isteksizlik söz konusudur.

Önemli bir engelin bizzat kendisi siyasidir. Devlet özerkliğini destekliyor gibi görünen en önemli alternatif kuram nispeten sıkıcı olan siyasetle ilişkilendirilmektedir. Yüzyılın başlarında belirgin hale gelen devlet kuramının militarist geleneğine çoğunlukla Gumpłowicz (1899), Ratzenhofer ve Schmitt gibi Alman yazarların çalışmalarında atıfta bulunuyorum. Bunlar devleti fiziksel güç olarak gördü ve bu da toplumda itici güç olduğundan militarist devlet, indirgemeci kuramlar tarafından tanımlanan o ekonomik ve ideolojik yapılar üzerinde hakim konumdaydı. Ancak bu kuramların bilimsel değerleri Sosyal Darwinizmle, ırkçılıkla, devlet erkinin yüceltilmesiyle ve sonra da Faşizmle siyasi bağlantıları yüzünden hızla eridi. Nihai (ve çok ironik) sonuç ise militarist kuramın savaş alanlarında (Marksist) Rusya ve (liberal demokratik ve işlevselci) Batılı müttefikler tarafından yenilgiye uğratılmasıydı. Ondan sonra doğrudan bu kuramla neredeyse hiç karşılaşmadık. Fakat dolaylı etkisi özellikle son zamanlarda az ya da çok Alman militarist gelenekten etkilenen ve şimdi çoğu İngilizceye çevirilmiş olan Weber, Hintze (1975), Rüstow (1982) ve anarşist Oppenheimer (1975) gibi 'iyi Almanların' eserlerinde hissedildi.

Bu alternatif geleneğe dönüşü savunmuyorum; sahip olduğu bilimsel seviyeye bile. Zira daha yakından bakarsak bunun da genellikle indirgemeci olduğunu görürüz. Devlet, hâlâ kendi içinde hiçbir şeydir: Yalnızca toplumdaki fiziksel gücün cisimleşmiş halidir. Devlet, yerel ekonomik/ideolojik meselelerin çözüme kavuştuğu bir arena değil, askerî gücün ülke dahilinde harekete geçirildiği ve ülke dahilinde ve her şeyin ötesinde uluslararası ölçekte kullanıldığı bir arenadır.

Her iki kuram da değerli fakat yine her ikisi de yetersizdir. Öyleyse ikisini tek bir kuram içine yerleştirirsek ne olur? Aslen devletin ikili kuramını bir araya getirmiş oluruz. Bu da iki boyut ortaya çıkarır: devletin ve ordunun yerel ekonomik/ideolojik yönü ile devletlerin uluslararası yönü. Marksistleşmiş Weberyanizm'in hâkim olduğu karşılaştırmalı sosyolojinin şu anki havasında yerel analiz muhtemelen sınıf ilişkilerine yoğunlaşacaktır. Devletler de artık iki çeşit baskıya ve çıkar gruplarına karşılık veriyor olacağı için bir devlet elinin manevra yapabileceği ve sınıfları savaş hiziplerine ve diğer devletlere karşı kışkırtacağı ve böylece kendi için bir alana ve iktidar özerkliğine sahip

olacağı belirli bir 'boşluk' yaratılabilir. Her iki kuramı birleştirmek bize devlet özerkliğinin güdük kalmış bir analizini sunacaktır.

Bu, gerçekten de en iyi devlet kuramının şu ana kadar ulaştığı son nokta. Theda Skocpol'un *Devletler ve Toplumsal Devrimler* adlı muhteşem eserinde de örneklendiriliyor. Skocpol Marx'dan ve Weber'den eşit miktarda yararlanıyor. Otto Hintze'nin devlet örgütlenmesinin belirleyenleriyle ilgili iki boyutlu görüşünü şevkle alıntılıyor; 'ilki toplumsal sınıfların yapısı, ikincisi devletlerin dışarıdan yönetimi -birbirlerine kıyasla bulundukları konum ve dünyadaki genel konumları'. Daha sonra ikincisini askerî ilişkiler bakımından genişletiyor. Bu iki 'temel görevler dizisi', kaynakları toplumdan elde edilen 'bir yürütme organının yönettiği ve az ya da çok iyi koordine ettiği bir dizi idari, polis ve askerî teşkilat' tarafından yürütülmektedir. Bu kaynak destekli idari ve baskıcı teşkilatlar 'bu tarz devlet iktidarının temelidir.' Böylece bu iktidar ister egemen sınıfa karşı, ister iç savaşa karşı, isterse barış hiziplerine ve dış devletlere karşı olsun bir miktar özerklikle birlikte kullanılmalıdır (Skocpol, 1979, s. 29-31; Hintze, 1975, s. 183). Çok benzer bir yaklaşım da Charles Tilly'nin çalışmasına dikkat çekmektedir (örneğin 1981, 5. ve 8. bölümler). Anthony Giddens (1981) da benzer bir anlayışla yaklaştı.

Şimdi bu 'iki boyutlu' devlet modelini tam olarak terk etmek istemiyorum çünkü ben de böyle bir modelden yola çıkarak 1130-1815 döneminde İngiliz devletinin mali durumunun ayrıntılı bir analizini sundum (bkz. Üçüncü Bölüm). Tüm bu çalışmalar indirgemeciliğin ötesine geçmektedir. Onların anlayışlarını epeyce ileriye götürebilir ve böylece devlet özerkliğinin kalbine, doğasına, derecesine ve sonuçlarına nüfuz edebiliriz. Ancak bunu yapmak için indirgemecilikle yolları çok daha radikal, ama bir anlamda özgün ve paradoksal bir şekilde ayırmalıyız. Bu makalede devletin yalnızca ve aslen bir arena, bir *mekan* olduğunu ve bizzat *bunun* devletin özerkliğinin asıl kaynağı olduğunu iddia edeceğim.

Devleti Tanımlamak

Devlet, inkâr edilemeyecek şekilde dağınık bir kavramdır. Asıl sorun çoğu tanımların 'kurumsal' ve 'işlevsel' olan iki farklı analiz düzeyini ihtiva etmesidir. Yani devlet nasıl görüldüğüne (kurumsal) ya da ne yaptığına göre (işlevsel) tanımlanabilir. Baskın olan görüş asıl olarak Weber'in ortaya koyduğu karma ve kurumsal olan görüştür. Buna göre devlet dört ana öğeden mürekkeptir. Bunlar;

1. Bir dizi *farklılaşmış* kurum ve personel şekillenmesi
2. Siyasi ilişkilerin merkezden dış yüzeye doğru yayılması anlamında *merkeziyetçilik*
3. Üzerinde hareket ettiği *bölgesel olarak sınırları çizilmiş alan*
4. Fiziksel şiddet araçları tekeli tarafından desteklenen *buyurucu, bağlayıcı kural-koyucu* bir tekel.¹

Devleti askerî güçle bir tutma eğilimindeki son ifade hariç (aşağıya bakınız), bu tanımları takip edeceğim. Bu tanım yine karma bir tanım olacak. Bu tanım, içinde baskın bir kurumsal öğeyi ihtiva etmektedir: devletler farklılaşmış kurumlarının merkezî konumlarına göre tanımlanabilir. Fakat 'işlevsel' bir öğeyi de barındırır: devletin işlevlerinin özü, bağlayıcı kural-koyucu bir tekel olmasıdır. Ancak yine de asıl ilgilendiğim konu, genelde 'devletler' olarak adlandırılan merkezileştirilmiş kurumlar ve onların kadrosunu oluşturan, üst düzeylerde bulunan ve genellikle 'devlet eliti' denilen personelin yetkileridir. Öyleyse burada bizim için asıl soru devletlerin ve devlet elitlerinin sahip olduğu iktidarın doğasının ne olduğudur. Bu soruyu cevaplarırken devlet elitleri ile tabanı devletin dışında, 'sivil toplumda' olan iktidar gruplarını karşılaştıracam. Benim çalışmamın altında yatan iktidar modeline uygun olarak sivil toplumdaki bu grupları üçe ayırıyorum: ideolojik, ekonomik ve askerî gruplar. Dolayısıyla ideolojik hareketlerin, ekonomik sınıfların ve asker elitlerinin karşısında devlet elitlerinin iktidarı nasıldır?

Devlet İktidarının İki Anlamı

'Devlet iktidarı' derken ne kastediyoruz? Bu yaygın sözü düşünmeye başladığımız anda birbirinden oldukça farklı iki anlamla karşılaşırız: hem devletlerin hem de devlet elitlerinin iktidar sahibi olduğu anlamlar. Bunları birbirinden ayırmalıyız. İlk anlam, devletin *despotik iktidarı* dediğimiz, sivil toplum gruplarıyla rutin, kurumsallaşmış bir müzakere içinde olmadan, yetkilendirilmiş elitlerin yerine getirdiği eylemler dizisiyle ilgilidir. Böyle iktidarların tarihteki benzerleri o kadar muazzamdır ki onları nasıl net bir şekilde ölçeceğimize yönelik sorunla uğraşmamız bile gerekmez. Tarihteki birçok devletin despotik iktidarlarının gerçekten de sınırları yoktur. Çin İmparatoru, Tanrının Oğlu olarak Çin'in bütününe sahipti ve kendine bağlı her şahıs ya da topluluğa nasıl arzu ediyorsa öyle davranırdı. İkinci derecede bir tanrı olan Roma İmparatorunun yetkileri de güya Senato tarafından kontrol

1 Örneğin bkz. Eisenstadt (1969, s. 5); MacIver (1926, s. 22); Tilly (1975, s. 27); Weber'in (1968, s. 64) tanımlamaları.

edilen kısıtlı bir alan hariç prensipte sınırsızdı. Modern Avrupa'nın erken dönemlerindeki bazı krallar da (her ne kadar kendileri tanrı olmasalar da) tanrı tarafından verilmiş, mutlak yetkileri olduğunu iddia ediyordu. Modern Sovyet devletinin/partisinin elitleri de halkın çıkarlarının 'güvenceleri' olarak bir hayli despotik (bazen de kesinlikle anayasal olmayan) yetkiye sahiptir. Despotik iktidarı illa ki 'ölçmek' gerekirse bunu en iyi "tiz kellesi vurula" diye bağırarak ve hevesini anında tatmin eden huysuz bir kraliçeyi örnek vererek yapabiliriz. Despotik iktidar, genellikle literatürdeki adıyla 'iktidarın özerkliği' diye de bilinmektedir.

Fakat özellikle günümüz kapitalist demokrasilerinde devletin iktidarından bahsedilen ikinci bir anlam da söz konusudur. Bunu, devletin sivil topluma gerçek anlamda nüfuz etme ve yetki alanı içinde siyasi kararları lojistik olarak uygulama yetisi anlamında, *altyapısal iktidar* olarak adlandırabiliriz. Altyapısal iktidar, bahsi geçen tarihteki toplumlar nispeten güçsüzdü; huysuz kraliçenin gözünün önünden uzaklaştığınız anda size ulaşması zordu. Ama bu iktidar, günümüzde bütün sanayi toplumlarında güçlü bir şekilde gelişmiştir. Bugün Batıda insanlar devletin artmakta olan iktidarından şikayet ederken bilinçli bir şekilde bizzat devlet elinin despotik yetkilerini kastetmiş olmuyorlar, olsa bile bunların sayısı gün geçtikçe azalıyor. Zaten bazı gelişmiş kapitalist devletlerde genel oy hakkının tamamen yerleşmesi bile anca 40 yıl oldu ve etnik azınlıklar ve kadınlar gibi toplulukların temel siyasi hakları hâlâ gelişme safhasında. Fakat devletin altyapısal gasplarına karşı duyulan rahatsızlık daha yerinde ve haklı. Bu iktidarların büyüklüğü şu anda muazzam. Devlet gelirimize ve varlığınıza değer biçiyor ve bunları kaynakta tevkif yoluyla vergilendiriyor; bunu da ne bizim rızamızla ne de eş dost akrabanın rızasıyla yapıyor (devletler yaklaşık 1850'den önce böyle bir şeyi *katiyen* yapamazdı). Hepimiz hakkında muazzam miktarda bilgi saklıyor ve hemen ortaya çıkarabiliyor. Kendi topraklarının neredeyse her yerinde bir günde kendi iradesini zorla kabul ettirebiliyor. Ekonominin geneli üzerindeki etkisi çok büyük. Hatta doğrudan çoğumuzun geçim kaynağını sağlıyor (memuriyet, emeklilik, aile yardımları vb.). Gündelik hayata tarihteki devletlerden çok daha fazla nüfuz ediyor. Altyapısal iktidarı müthiş derecede arttı. Huysuz kraliçe olsa en azından söylediği her söze boyun eğersiniz ama modern devletin altyapısal iktidarı söz konusu olunca ülkenin bir ucundan diğer ucuna kaçacak en ufak delik bulamazsınız.

Peki bu devletleri kim kontrol ediyor? Bu karmaşık meseleyle ilgili önyargıya kapılmaksızın cevap vermek gerekirse, tarihteki çoğu toplumlarda

olduğu gibi kapitalist devletlerde 'özerk bir devlet eliti' olma olasılığı daha az. Bu ülkelerde çoğu resmî siyasi lider kadrosu seçilerek gelir ve görevden el çektirilebilir. Demokrasi için, ister gerçek ister değil densin insanların büyük bir kısmına göre siyasetçiler yasaların yanı sıra çoğunlukla sivil toplum grupları (gerek finansörleri gerekse seçmenleri) tarafından kontrol edilir. Yani çok az insan bunun aksini düşünür. Mesela Başkan Nixon ya da M. Chaband-Delmas vergi ödememiş olabilir; siyasi liderler gizlice servet biriktirebilir, muhaliflerinin temel haklarını gasp edebilir ve demokratik olmayan yollarla sinsice iktidarda kalabilir. Fakat düşmanlarının malına yüzüstüce el koyamaz ya da onları öldüremez ya da anayasal düzeni, özel mülkiyeti veya kişi haklarını koruyan yasal gelenekleri altüst etmeye cesaret edemez. Gerçi bu, nadir durumlarda olabilir; biz buna *darbe* ya da devrim, normların alaşağı edilmesi diyoruz. Seçilerek gelen siyasetçilerden kalıcı bürokratlara dönersek bunları da sivil toplum üzerinde gözle görünür özerk bir iktidar kurarken görmeyiz. Belki bunu biraz açmalıyım; zira siyasetçilerin ve bürokratların gizli kararları gündelik hayatımıza çoğunlukla sinir bozucu bir şekilde nüfuz etmekte, herhangi bir olanaktan, hatta kimi insanlar için vatandaşlık hakkından bile, istifade edip edemeyeceğimize karar vermektedir. Fakat temel kuralları değiştirme ve sivil toplumdaki iktidar dağılımını alaşağı etme yetkileri (arkalarında önlenemez derecede büyük toplumsal bir hareket yoksa) zayıftır.

Yani kapitalist demokrasilerdeki devletler anlamın bir tanesinde zayıf, diğerinde güçlü. 'Despotik olarak zayıf', 'altyapısal olarak güçlü'. Bu iki tip devlet iktidarını net bir şekilde birbirinden ayırırım. Birinci anlam devlet elitinin kendisinin sivil toplum *üzerindeki* iktidarına işaret eder. İkincisi ise sivil toplumun faaliyetlerine bizzat kendi altyapısı aracılığıyla nüfuz edecek ve onları merkezden yönetecek devlet iktidarına işaret eder. İkinci iktidar tipi hâlâ devletin kendisinin sivil toplum içindeki güçlerin basit bir enstrümanı olma olasılığına olanak sağlar; yani devlet hiç de despotik bir iktidara sahip değildir. İki tip de analitik olarak özerk iktidar boyutlarıdır. Tabii ki pratikte aralarında bir ilişki olabilir. Örneğin devletin altyapısal iktidarı ne kadar büyükse bağlayıcı kural-koyuculuğun hacmi de o kadar büyüktür ve bu nedenle bireyler ve belki de marjinal, azınlık gruplar üzerindeki despotik iktidar olasılığı da bir o kadar büyük olur. Bütün altyapısal iktidara sahip devletler, kapitalist demokrasiler de dâhil olmak üzere bireylere ve sivil toplumdaki zayıf gruplara nazaran güçlüdür fakat kapitalist demokratik devletler baskın gruplara nazaran zayıftır; en azından tarihteki çoğu devletlere göre.

Devlet iktidarının bu iki bağımsız boyutundan yola çıkarak Tablo 1.1'de gösterilen dört ideal tipe ulaşabiliriz.

Tablo 1.1 Devlet İktidarının İki Boyutu

Altyapısal Koordinasyon		
Despotik iktidar	Düşük	Yüksek
Düşük	Feodal	Bürokratik
Yüksek	Emperyal	Otoriter

Feodal devlet en güçsüz olanıdır çünkü hem düşük düzeyde despotik hem de düşük düzeyde altyapısal iktidara sahiptir. Ortaçağ Avrupa devleti bu ideal tipe benziyordu; çoğunlukla dolaylı olarak, serbest bir şekilde ve sözleşmeye bağlı olarak sağlanan ve önemli bağımsız zenginler, din adamları ve kentler tarafından kontrol edilen altyapı aracılığıyla yönetiyordu. Emperyal devlet kendi yönetici temsilcilerine sahiptir fakat başka iktidar gruplarının desteği olmadan sivil topluma nüfuz etme ve onu yönetme becerisi sınırlıdır. Weber (1968) ve Bendix (1978) gibi yazarların kullandığı patrimonyal devlet terimine eşdeğerdir. Akadlar, Mısır, Asur, Pers ve Roma gibi antik devletler bu tipe benziyordu. Bürokratik devlet terimi konusundaysa olumsuz çağrışımlarından ötürü çekincelerim vardı. Ancak bürokrasi yüksek örgütsel kapasiteye sahiptir; ne var ki kendi hedeflerini belirleyemez ve bürokratik devlet başkaları tarafından (sivil toplum grupları) kontrol edilir. Fakat kararları kabul edildiği anda devletin altyapısıyla icra edilebilir. Günümüz kapitalist demokrasileri de bu tipe tekabül eder; tıpkı radikallerin ve sosyalistlerin, gelecekteki devletlerin bu tipte olacağını umdukları gibi. *Otoriter* terimiyle despotizmin daha kurumsallaşmış biçiminin akla getirilmesi amaçlanmaktadır. Burada rakip iktidar grupları ne devletin altyapısal erişiminden kaçabilirler ne de (bürokratik devlettekinin aksine) devletten yapısal olarak ayrırırlar. Gözle görülür toplumsal iktidarın tamamı devletin baskıcı emir yapısından geçmek zorundadır. Dolayısıyla bu tip devlet her iki boyutta da aynıdır; sivil toplum grupları üzerinde yüksek derecede despotik bir iktidara sahiptir ve bunu altyapısal olarak zorla uygulayabilme yetisini elinde bulundurur. Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği, yöntemleri farklı olmakla birlikte bu duruma yönelme eğilimindedir. Fakat muhtemelen bir miktar altyapısal nüfuz yerine

yüksek derecede despotik iktidarları yeğlemiştir (dolayısıyla her iki ülkenin de İkinci Dünya Savaşı boyunca yaptığı toplumsal seferberlik seviyesi Büyük Britanya'ninki kadar yüksek olmamıştır). Fakat bu, böyle devletlerin 'sivil toplum' içinde farklı tabanlara sahip rakip çıkar gruplarını içerdığını inkâr etmek anlamına da gelmez. Daha çok, baskıcı bir devlette iktidar, yönergeleri aracılığıyla yayılır ve bu yüzden böyle gruplar devletin doğrudan kontrolü için rekabet eder. Bu durum sermaye sınıfı iktidarının, örneğin toplumun bütününe sızdığı kapitalist demokrasilerde farklıdır ve devletler genelde kendilerini çevreleyen kapitalist ekonominin kurallarını ve mantığını kabul eder.

Bunlar ideal tiplerdir. Ancak kabaca bunlara benzeyen gerçek tarihsel örnekler konusundaki seçimim yeterince açık fakat yine de açıklamaya değer iki ana yönelimi ortaya çıkarıyor. Birincisi, devletin altyapısal iktidarında uzun erimli tarihsel bir gelişim meydana gelmiştir. Öyle görünüyor ki bu gelişmeye sanayi toplumları üstün katkılarda bulundu fakat söz konusu gelişme, ayrı ayrı düşünüldüğünde hem sanayi öncesi toplumlarda hem de sanayi toplumlarında belirgindir. Ancak ikinci olarak, her tarihsel çağda despotik iktidarlarda farklı varyasyonlar meydana gelmiştir. Despotik iktidarlarda genel bir gelişim eğilimi *yoktur*. Oysa MÖ dördüncü binyılın sonlarındaki Mezopotamya'da (ilk şehir devletlerinin 'ilkel demokrasisi'), MÖ birinci binyıldaki Fenike, Yunanistan ve Roma'da, Ortaçağ cumhuriyetlerinde ve şehir devletlerinde ve modern dünyada despotik olmayan devletler birbirine benzer. Zulüm tarihinde düz bir gelişimden ziyade dalgalanmalar söz konusudur. Bir boyutta böyle büyük sapmalar varken diğerinde gelişme eğiliminin olmasının sebebi nedir?

Devletin Altyapısal İktidarının Gelişimi

Devletin altyapısal iktidarının gelişimi siyasi kontrolün lojistiğinde meydana gelen gelişimdir. Burada bu gelişimin tarihsel safhalarını sıralamayacağım. Bunun yerine devletin toplumsal hayata etkin bir şekilde nüfuz etmesine yardımcı olmuş ve her biri uzun bir tarihsel gelişime sahip bazı lojistik tekniklerden bahsedeceğim.

1. Merkezî olarak koordine edilen devletin asli faaliyetleri arasındaki işbölümü. Bunun aynısı piyade, süvari ve topçu sınıfları arasında, genellikle devlet tarafından düzenlenen, koordineli idari iş bölümünün olduğu kuvvetlerin, bunların olmadığı kuvvetleri yendiği (en azından yüksek yoğunluklu savaşlarda) tarihteki savaş alanlarında görülebilir.

2. Devletin sınırları dahilinde temsilcileri aracılığıyla iletilecek sabit mesajları mümkün kılan ve düzenlenecek ve muhafaza edilecek yasal sorum-

luluklara olanak tanıyan bilgi birikimi. Giddens (1981) devlet iktidarının 'saklama' özelliğine vurgu yapmaktadır.

3. Malların devlet tarafından tam bir değer garantisi altında takas edilmelerini sağlayan para sistemi ve ölçü ve ağırlık birimleri.

4. Gelişmiş yollarla, gemi ve iletişim araçlarıyla iletilerin gönderilmesi ve insan ve kaynakların ulaşım hızı.

Bu tekniklerin nispeten çok daha gelişmiş biçimlerini kullanabilen devletler altyapısal nüfuz bakımından daha fazla imkâna sahip olmuştur. Bu ne kadar açıksa tarihte altyapısal gelişimin seküler bir sürecinin görüldüğü gerçeği de o kadar açıktır.

Ancak bu tekniklerin hiçbiri devlete mahsus değildir. Bunlar, genel toplumsal kalkınmanın bir parçası, insanoğlunun ortak toplumsal kaynakları seferber etme becerisinin gelişmesinin bir parçasıdır. Sadece devletler değil genel anlamda toplumlar da kendi iktidarlarını geliştirmişlerdir. Dolayısıyla bu tekniklerin hiçbiri bir devletle onun sivil toplumu arasındaki ilişkiyi ille de değiştirmez ve yine hiçbirine ne devlet ne de sivil toplum ille de öncülük eder.

Dolayısıyla devlet iktidarı (her iki anlamda da) kendine has tekniklerden ya da iktidar araçlarından türemez. İktidar teknikleri üç tiptir: askerî, ekonomik ve ideolojik. Bunlar bütün toplumsal ilişkilerin özelliğidir. Devlet bunların hepsini kullanır ve kendine has dördüncü bir araç eklemeyiz. Bu, indirgemeci devlet kuramlarını daha inandırıcı yapar çünkü devlet sivil toplumda daha çok bulunan kaynaklara bağlı görünmektedir. Eğer bunların hepsi yanlışsa bunun sebebi devletin başka gruplara men edilmiş iktidar araçlarını kendi lehine kullanmasından değildir. Zira devlet *bu anlamda* özerk değildir.

Gerçekten de kullanılan araçların özellikle bütün toplumsal ilişkilerde de kullanılan araçlar olduğu gerçeği devletlerin kendi sivil toplumlarından nadiren çok uzaklaştığını kanıtlar. Devlet lojistik iktidarlardaki bir artışa öncülük ettiği zaman ne olduğuna bir bakalım. Okuryazarlık ağır ilerlese de karakteristik bir örnektir.

Mezopotamya'daki ve belki de medeniyetin ortaya çıktığı başka önemli bağımsız örneklerde de ilk okuryazarlık safhaları devletin içinde meydana geldi. Bu bağlamda, devlet çoğunlukla, yeni ortaya çıkan iki çeşit normu ('özel' mülkiyet hakları ve kamu hak ve ödevleri) derliyor ve karara bağlıyordu. İlk piktogramlar ve logogramlar şehir devletlerinin tapınak veya ambarlarındaki yazmanların muhasebe sistemlerini geliştirmesini ve kimin neye sahip olduğunu ve kimin neyi kamuya borçlu olduğunu daha kalıcı bir şekilde belirtmesini sağladı. Çevreleyen bölge içinde yayılan ilişkileri somutlaştırdı

ve onları kendinde daha çok topladı. Yazı, sonraları heceli çivi yazısına dönüştü ama hâlâ devlet bürokrasisi içindeydi ve aynı ikili işlevi yerine getiriyordu. Yazı ilk emperyal devletlerin yani Akadların ve ardından gelen MÖ ikinci ve üçüncü yüzyıl imparatorluklarının büyümesinin önemli bir kısmını oluşturuyordu. Okuryazarlık bürokrasiyle sınırlıydı ve bürokrasinin adli ve iletişim sistemlerini sağlamlaştırdı ve böylece devletin despotizmine altyapısal destek sağladı ama öyle görünüyor ki mülk sahibi ekonomi sınıfıyla bir çeşit ittifak içerisine girerek yaptı bunu.

Ama yine de okuryazarlığın genel faydası artık sivil toplum grupları tarafından kabul ediliyordu. Sonraki dönüşümler olan alfabetik yazı ve parşömen yaygın hale geldiğinde (MÖ birinci yüzyıl civarı) devlet hâkimiyeti sona erdi. Artık asıl öncüler despotik devletler değil serbest küçük şehir –ya da kabile devletlerin– (Aramiler, Fenikeliler ve Yunanlar gibi) federasyonlarında örgütlenmiş köle tüccarları, köy papazları ve ticaretle uğraşan insanlar gibi ademimerkeziyetçi gruplardı. Bundan böyle despotik olmayan devletlere sahip bu tarz grupların iktidarı, despotik imparatorluklarıinkiyle mücadele etti. Söz konusu teknikler devlet sınırlarını aşınca despotizmi destekleyerek başlamış olan süreç despotizmi yıkarak devam etti. Devletler kendi lojistik buluşlarını kontrol edememeye başladı. Bu da tarihin hangi dönemini düşünürsek düşünelim genellikle bu tarz buluşların kaderidir. Günümüzde ise ‘istatistik’ gibi örneklerimiz var. İstatistik ilk başta devlete ait olan şeylerdir fakat sonraları ise herhangi bir iktidar örgütü için (özellikle büyük kapitalist kuruluşlar için) faydalı bir sistematik bilgi toplama yöntemi haline gelir.

Ancak devletlerin sivil toplum gruplarının önderlik ettiği altyapısal tekniklere el koyduğu zıt örnekler bulmak da zor değil. Sanayileşme sürecinde Sovyetler Birliği ile sonuçlanan böyle birkaç örnek görülmüştür. Sovyetler Birliği’nin devlet iletişim ve gözetim araçları ve muhasebe sistemleri Batıdaki (devletleri küçük ortaklar olan) kapitalist girişimlerin öncülük ettiklerine benzemektedir. Bu örnekte sivil toplumda başlayan süreç devlet despotizminde devam etmiştir. Altyapısal teknikler, onları yaratan belirli iktidar örgütlerinden dışa doğru yayılır.

Burada iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, iktidarın altyapı gelişimi tarihinin bütününde, gerçekte özellikle devlete ya da tam zıddı sivil topluma ait bir teknik yoktur. İkincisi, toplumsal kalkınmada bu ikisinin rolü arasında bir çeşit dalgalanma söz konusudur. Daha sonra göstermeyi ümit ediyorum ki bu yalnızca dalgalanma değil, bir diyalektiktir.

Burada en belirgin soru şudur: Eğer altyapısal iktidarlar toplumun genel bir özelliği ise bunlara hangi şartlar altında devlet tarafından el konulur? Devlet despotik iktidarlara nasıl bazı durumlarda edinir de diğerlerinde edinmez? Devletin özerk iktidarının kökeni nedir? Benim cevabım üç safhaya değinmektedir: devletin *gerekliliğine*, *işlevlerinin çeşitliliğine* ve *bölgeselleşmiş merkeziyetine*.

Devlet İktidarının Kökenleri

Devletin Gerekliliği

Yalnızca devletsiz toplumlar ilkel olmuştur. Kapsamı ne olursa olsun, bağlayıcı kural-koyucu yetki merkezi olmaksızın karmaşık, medeni toplumlar olmaz. Zayıf feodal örnekleri düşünürsek bunların yeni zayıf devletleri desteklemek için normları yaşamaya devam eden daha devlet merkezli bir tarihten ortaya çıkma eğiliminde olduklarını bile görürüz. Feodal devletler ya (Çin ve Japonya'daki gibi) eskiden bir bütün olan büyük bir devletin daha fazla parçalanmasına engel olarak ya da fetih sonrası ganimetlerin zafer kazanmış ve tabii ki ittifak içindeki galipler arasında paylaşımı olarak ortaya çıkar (bkz. Lattimore, 1957). Batı Avrupa feodalizmi bu iki tarihi de temsil eder fakat farklı bölgelerde çeşitli karışımlarla. Avrupa'daki feodal devletlerin yasaları Roma hukukundan (özellikle mülkiyet kanunu), Hristiyan görgü kurallarından ve sadakat ve şeref gibi Alman kavramlarından gelen kurallarla uygulanmaktaydı. Bu, daha sonra tekrar değineceğim bir sürece, devletle sivil toplum arasındaki daimi hareket diyalektiğine, daha ayrıntılı bir bakışı oluşturunur.

Dolayısıyla devletleriyle birlikte toplumlar, devletleri olmayan toplumlara göre daha yüksek bir hayatta kalma değerine sahip olmuşlardır. İlkel kalkınma safhası boyunca uzun süre ayakta kalmış devleti olmayan topluma yönelik elimizde bir örnek yok fakat devlet toplumlarının devletsiz olanları yuttuğu ya da yok ettiğiyle ilgili birçok örnek verilebilir. Devletsiz toplumların devletli olanları fethettiği durumlarda ise ya kendileri bir devlet ortaya çıkarmış ya da fethedilen toplumda toplumsal bir gerilemeye sebep olmuştur. Bununla ilgili makul sosyolojik gerekçeler söz konusudur. Düzen için yalnızca üç alternatif zemin vardır (güç, mübadele ve örf) ve bunlardan hiçbirisi uzun vadede yeterli değildir. Belli bir noktada örfle uyuşmayan yeni zaruretler ortaya çıkar; başka bir yerde ise mübadele ilişkilerinde herşeyle ilgili pazarlık yapmak uygun düşmez; Parsons'ın da belirttiği gibi kendi ba-

şına güç kısa zamanda 'sönecektir'. Uzun vadede ise normalde doğal karşılanan fakat infazı kabil olan kurallar yabancıları ve yarı yabancıları birbirine bağlamak için gereklidir. Bütün bu kuralların tek bir özerk devlet tarafından düzenlenmesi gerekmez. Gerçekten de feodal örnek uç örnek olsa da devletlerin çoğu, yine normatif görgü kuralları koyan çoklu-devlet medeniyetinde bulunmaktadır. Yine de toplumların çoğu, özellikle yaşamın ve mülkiyetin korunmasıyla alakalı bazı kuralların özerk olarak düzenlenmesini talep etmiş görünmektedir ki bu da hep devletin yetki alanı olmuştur.

Özerk devlet iktidarı en nihayetinde bu gereklilikten türer. Devlet personelinin faaliyetleri bir bütün olarak toplum için ve/veya devletin uyguladığı mevcut kurallar bütününden faydalanan çeşitli gruplar için gereklidir. Bu işlevsellikten de istismar olasılığı yani şahsi devlet çıkarlarını elde etme aracı türer. Bu aracın kullanılıp kullanılmaması başka şartlara bağlıdır zira gözle görülür bazı çıkarları olma ihtimaline sahip kalıcı bir devlet kadrosunun varlığını henüz oluşturmadık. Ancak şu bir gerçek ki gereklilik devlet iktidarının anasıdır.

Devletin İşlevlerinin Çokluğu

İndirgemecilerin savlarına rağmen devletlerin çoğu pratikte kendilerini tek bir işlevi takip etmeye adanmamıştır. 'Bağlayıcı kural-koyuculuk' yalnızca genel bir terimdir. Kurallar ve işlevler aşırı şekilde çeşitlidir. İki boyutlu işlevlerin tanıdığı gibi biz de işlevleri yerel ve uluslararası ya da ekonomik, ideolojik ve askerî işlevler olarak ayırabiliriz. Fakat birçok faaliyet tipi söz konusudur ve her biri toplumdaki birbirinden farklı 'seçmen kitleleri' için işlevsel olma eğilimindedir. Bunu devlet faaliyetlerinin muhtemelen en baskın dört tipiyle ilişkili olarak açıklıyorum.

1. İç düzenin muhafazası. Bu, herkese ya da devletin yasalara uyan bütün öznelere fayda sağlayabilir. Devletle ittifak halinde olanlar hariç toplumsal ya da ekonomik olarak güçlü grupların keyfi gaspından çoğunluğu korur. Ancak belki de ön önemli faydası mevcut mülkiyet ilişkilerini mülksüz yığından korumaktır. Bu işlev muhtemelen en çok egemen ekonomik sınıf seçmen kitlesine yaramaktadır.

2. Haricî düşmanlara karşı askerî savunma veya saldırı. 'Savaş partileri' gerek bütün toplumla gerekse de o toplum içindeki belirli bir sınıfla nadiren uyum içindedir. Savunma gerçekten ortak bir şekilde yapılabilir fakat saldırının arkasında genellikle özel birtakım çıkarlar söz konusudur. Bu çıkarlar miras hakları olmayan bütün 'küçük oğullar' tarafından ya da bütün genişlemeci yan-

lıları tarafından oldukça yaygın bir biçimde paylaşılabilir; ya da sadece bir aris-tokrat, tüccar ya da kapitalist sınıf fraksiyonunu kapsıyor olabilir. Çoklu devlet sistemlerinde savaşlar genelde diğer devletlerle ittifakları içinde barındırır; bu devletlerin bazıları ülkedeki seçme kitleleriyle aynı dini, etnik yapıyı ya da siyasi felsefeyi paylaşabilir. Bunlar çoğu zaman ekonomik sınıfa indirgenemez. Dolayısıyla savaş ve barış kitleleri genelde bir nevi kendilerine özgüdürler.

3. Yollar, ırmaklar, mesajlaşma sistemleri, para sistemleri, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, pazarlama düzenlemeleri gibi iletişim altyapılarının korunması. Her ne kadar birkaç devlet bunların hepsini tekeli altına aldıysa da bütün devletler bazılarını kullanıma sundu çünkü bunlar çoğunlukla en etkin şekilde bir merkezden organize edilen bölgesel bir esasa sahiptir. Burada birincil seçmen kitleleri 'ortak çıkar' ve bilhassa ticaret merkezli gruplardır.

4. Ekonomik yeniden dağılım: farklı ekolojik yaşam alanları, yaş grupları, cinsiyetler, bölgeler, sınıflar vb. arasında kıt maddi kaynakların yetki doğrultusunda dağılımı. Bu işlevde diğerlerinden daha fazla olmak üzere güçlü bir ortak öge söz konusudur. Yine de yeniden dağılımların birçoğunda nispeten belirli gruplar söz konusudur, özellikle ekonomik olarak etkin olmayan ve dolayısıyla varlığı devlet tarafından korunan gruplar. Ekonomik yeniden dağılımın uluslararası bir boyutu da vardır zira devlet normalde sınırları içerisinde ticarî ilişkileri ve kur değişikliklerini düzenler; bazen tek taraflı olarak bazen de başka devletlerle ittifak halindeyken. Bu da devlete tüccarlar ve başka uluslararası temsilciler içinde belirli bir seçmen kitlesi sağlar. Bu tüccar ve uluslararası temsilciler arzu edilir bir ticaret siyaseti üzerinde nadiren anlaşılır.

Bu dört görev bir bütün olarak topluma ya da o toplum içindeki çıkar gruplarına gereklidir. En etkin şekilde, öncelikli hale gelen, merkezî devlet personeli tarafından yerine getirilirler. Ayrıca devleti aralarında hareket alanı olan zıt ve bazen de birbirini kesen grupların olduğu işlevsel ilişkilere dönüşürler. Bu hareket alanı suistimal edilebilir. Çoklu iktidar ilişkilerine dâhil olmuş her devlet çıkar gruplarını birbirine düşürebilir.

Belirtmekte fayda var, bu 'böl ve yönet' stratejisinin bir örneği sosyolojik analizin temel bir unsuru olmuştur. Bu, bir üretim biçiminden diğerine köklü dönüşümler arasında yaşayan 'geçici devlet' içerisinde olan durumdur. Tek bir egemen ekonomik sınıf bile hayatta kalmaz ve devlet geleneksel iktidar gruplarıyla yeni ortaya çıkmakta olanları birbirine düşürür. Böyle durumlar her iki klasik tabakalaşma kuramcıları tarafından da tartışıldı. Marx, Louis Bonaparte'ın kendi bağımsız iktidarını genişletmek amacıyla sanayi ve finans

sermaye gruplarını, küçük burjuvayı, köylü ve işçi sınıflarını birbirine düşürme girişimlerini inceledi ve yazılarında hicvetti. Bu, Poulantzas'ın (1972) belirttiği gibi 'Bonapartist denge yasası' idi ancak Marx (ve Poulantzas) Bonaparte'ın bunu başarma becerisini hafife aldı (bkz. Perez-Diaz, 1979). Weber, yükselen burjuvazi ve işçi sınıflarının siyasi ürkekliği yüzünden oluşan boşluktaki otokratik iktidara tutunmak için Prusya Devleti'nin düşüşteki ekonomik bir sınıf olan ve tarımla uğraşan toprak sahibi aristokratları [Jun-ker'leri] kullanma becerisinden dolayı şaşkınlık içinde kaldı (bkz. Lachmann, 1970, s.92-142). Her iki örnekteki farklı bütün grupların devlete ihtiyacı vardı fakat hiçbirini onu ele geçiremedi. Diğer bir örnek de erken modern Avrupa'da mutlakiyetçiliğin gelişmesidir. Krallar, feodal ve burjuvazi yani kır ve kent gruplarını birbirlerine düşürdüler (ya da aralarında seçim yapmadılar). Özellikle askerî işlevler ve egemen ekonomik sınıflara yönelik uygulanan işlevler farklıydı. Skocpol (1979) ve Trimberger'in (1978) de iddia ettiği gibi devletler savaşları sınıflara olan bağımlılıklarını azaltma girişiminde bulunan bir araç olarak kullandı.

Bunlar ağırlıklı olarak sınıflar ya da sınıf hiizipleri arasında devletin yaptığı dengelemenin bilindik örnekleridir. Fakat devlet kimi meselelerde sınıflardan daha dar, kimilerinde de daha geniş olan gruplarla çoklu ilişkiler içine girerse dengeleme olasılıkları çok daha fazla olur. Devletlerin çoğu, çoklu işlevlerin peşinde koştuklarından çoklu manevralara girişebilirler. 'Bonapartist dengeleme yasası' çoğu devletin edindiği bir beceridir. Bu manevra alanı da devlet iktidarının doğum yeridir.

Bu da mevcut iki boyutlu kuram içindeki düşüncelerin olabildiğince genişletilmesiyle alakalıdır. Bu bir ilerlemedir fakat yeterli değildir. Toplumsal bir örgütlenme olarak devletin *ayrardediciliğini* kapsamaz. Zaten gereklilik artı işlev çokluğu ve dengeleme yasası da her gaddar yöneticinin iktidar kaynağı ve sermayesidir. Devlet yalnızca bir yönetici koltuğunun büyük hali midir? Şimdi göreceğimiz üzere, hayır.

Devletin Bölgesel Merkeziyetçiliği

Devletin tanımı, onun kurumsal, bölgesel ve merkezileşmiş doğası üzerine yoğunlaşır. Bu, devlet iktidarının üçüncü (ve en önemli) önkoşuludur. Belirtildiği gibi, devletin ekonomik, askerî ve ideolojik iktidardan bağımsız (ve bu iktidarlara benzer) kendine has bir iktidar *aracı* yoktur. Devletler tarafından kullanılan araçlar bunların yalnızca bir bileşimidir ve bu araçlar ayrıca bütün toplumsal ilişkilerde kullanılan iktidar araçlarıdır da. Ancak devletin

iktidarı oldukça farklı bir *sosyo-mekansal* ve *örgütsel* anlamda indirgenemezdir. Devlet, yalnızca baskıcı bir iktidar sürdürdüğü sınırlandırılmış bir bölgede doğası gereği merkezîleşmiştir. Sivil toplumdaki ekonomik, askerî ve ideolojik grupların aksine devlet elitinin kaynakları baskıcı bir şekilde merkezden dışarı doğru yayılır ve belirlenmiş bölge sınırlarında durur. Devlet gerçekten de bir *yerdîr*; hem merkezî bir yer hem de birleşik bölgesel bir erişim alanıdır. Devlet özerk iktidarının başlıca biçimleri devletin bu kendine has özelliğinden geldiği için öncelikle devletin, sivil toplumun en önemli iktidar gruplaşmalarından sosyo-mekansal ve örgütsel olarak bu kadar farklılaşmadığını kanıtlamam önemli olacaktır.

Ekonomik iktidar gruplaşmaları –sınıfsal kuruluşlar, tüccar evleri, malikaneler, çiftlikler, *oikoslar* vb.– birbiriyle dağınık, rekabetçi ya da çatışmalı ilişkilerde var olur. Doğrudur, bunların bazılarının iç düzenleri (örneğin modern kuruluşlar, ya da büyük derebeyinin hane halkı ve malikanesi) nispeten merkezîleşmiş olabilir. Fakat öncelikle ekonomik avantaj için daha fazla fırsatlara yönelimlidir ve bu fırsatlar ne bölgeyle sınırlıdır ne de genişlemeye ilgili baskıcı kurallara (devlet tarafından olanlar hariç) tabidir. Ekonomik iktidar genişlemesi buyurgan değildir ya da komuta edilmez; gayriresmî olarak ‘yayılmı’dır. İkincisi, modern ve bazı tarihî ekonomik kuruluşların büyüklüğü bölge çapında değildir. Belirli bir bölgenin genel kontrolünü yürütmezler, özel bir işlevi kontrol ederler ve bu işlevi, her nerede talep edilir ve sömürülebilirse, ulusaşırı olarak genişletmeye çalışırlar. Örneğin General Motors Detroit bölgesini değil, otomobillerinin montajını ve çalışanlarının, ortaklarının ve tüketicilerinin ekonomik hayatlarının bazı yönlerini yönetir. Üçüncüsü, ekonomik kuruluşların baskıcı, merkezîleşmiş ve bölgesel olduğu durumlarda (eskiden soyluların hanelerinde/malikanelerindeki gibi) bunlar ya daha yüksek seviyedeki (emperyal) devletin bölgesel, merkezî kontrolüne tabi olmuştur ya da zayıf bir (feodal) devletten siyasi bir işlev (yargıyı yürütmek, askerî birlikler toplamak vb.) elde etmiştir ve böylece kendileri ‘küçük-devletler’ haline gelmişlerdir. Dolayısıyla devletler, sınıfların basit bir aracı olamaz çünkü farklı bölgesel büyüklüğe sahiptirler.

Dinler gibi ideolojik iktidar hareketleriyle alakalı olarak da benzer düşünceler öne sürülebilir. İdeolojiler (devlet güdümlü değilse) normalde ekonomik ilişkilerden de daha dağınık bir şekilde yayılır. Dağınık bir şekilde ve devlet nüfusunun farklı kesimleri arasındaki (sınıflar, yaş grupları, cinsiyetler, kent/kır sakinleri vb. gibi) iletişim ağlarının içinde yayılarak, devletin bölgeleri içerisinde ‘aralardan’ hareket ederler; ayrıca sık sık devlet sınırları

arasında ulusaşırı bir şekilde ilerlerler. İdeolojiler merkezî, baskıcı, kiliseye benzer kuruluşlar geliştirebilir fakat bunlar bölgeselden çok işlevsel olarak düzenlenir: örneğin seküler olandan çok kutsal olanla ilgilenirler. İdeolojik hareketlerde ruhani olanın yanı sıra sosyo-mekansal bir 'aşkınlık' söz konusudur ki bu, devletin bölgesel sınırlarının tam da zıttıdır.

Ancak şu bir gerçek ki askerî iktidar büyük oranda devletle çakışmaktadır, özellikle örgütlü şiddet araçlarını tekelleştiren modern devletlerle. Yine de bu ikisine ayrı birer iktidar kaynağı olarak bakmak faydalı olacaktır. Burada bunu tam olarak doğrulayacak yerim yok (bkz. Mann, 1986, Chapter 1). Bunun yerine iki basit noktaya değineyim. Birincisi, bütün savaşların en etkin şekilde düzenlenmesi bölgesel olarak merkezî bir şekilde olmayabilir: gerillalar, askerî feodalizm ve savaşçı grupların hepsi birçok dönemde etkin olmuş nispeten dağınık askerî örgütlere birer örnektir. İkincisi, askerî iktidarın etkin büyüklüğü tek, yekpare bir bölgeyi kapsamaz. Aslında etkin kontrolün nispeten iki farklı bölgesel alanı vardır.

Gündelik davranışların askerî kontrolü öyle örgütlü bir baskı, lojistik destek ve artı emek elde etmeyi gerektirir ki bu ancak artı emeğin çok olduğu alanlarda silahlı güçlerle yakın iletişim içerisinde olmakla elverişli olur. Devletin bütün bölgelerine aynı oranda yayılmaz. Küçük alanlarda ve iletişim rotaları boyunca yoğunlaşmaktadır. Örneğin köylü tarımına nüfuz etmede nispeten etkisiz olmuştur.

İkinci alan ise günlük kontrolü değil, çok daha büyük alanlarda dışa dönük geniş itaat sınırları oluşturmayı mümkün kılar. Bu örnekte, vergi verilmesi, alışılmış teslimiyet davranışlarının yerine getirilmesi, nadiren yapılan askerî destek (en azından isyancı olmayan) gibi birtakım gerekliliklerin yerine getirilmemesi sefer düzenlenmesine sebep olabilir ve bu yüzden böyle bir şeyden kaçınılır. Bu keskin askerî iktidar, Owen Lattimore'un (1962) da ustalıkla bir şekilde iddia ettiği gibi devletin siyasi kontrolünden normal olarak çok daha büyük olmuştur. Modern silah kapasitesi göz önüne alındığında günümüz dünyasında bu kesinlikle böyledir. Bu durum daha ince bir anlamda süper güçler için de doğrudur: bu güçler bağımlı askerî elitler ve kendi gizli milis örgütleri aracılığıyla 'dost' rejimler dayatabilir ve dost olmayanı istikrarsızlaştırabilirler fakat bu rejimlerin kendi siyasi emirlerine tamamen uymalarını sağlayamazlar. Daha geleneksel bir örnek Britanya'nın Falkland Adalarına yaptığı saldırı olabilir. Bu saldırı Arjantin rejimini yenme ve meşruiyetini önleme ve cezalandırmayı tekrarlama yetisine sahipti fakat adaların siyasi geleceğini güvence altına almaktan ise oldukça acizdi. 'Yoğunlaştırılmış

baskı' lojistiği, yani askerî iktidar lojistiği, bölgesel olarak merkezîleşmiş devletin lojistiğinden ayrılır. Bu yüzden iktidar örgütleri olarak bu ikisini birbirinden ayırmalıyız. Devletin askerî kuramı yanlıştır ve bunun bir nedeni devlet örgütlenmesinin askerî örgütlenmeyle örtüşmüyor olmasıdır.

Devletin örgütsel özerkliği sadece kısmîdir; gerçekten de birçok durumda nispeten küçük olabilir. General Motors ve genelde kapitalist sınıf ya da Katolik Kilise ya da derebeyleri ve şövalyeler ya da ABD ordusu destekledikleri devletleri gözetleme konusunda oldukça beceriklilerdir ya da öyleydiler. Ancak kendi sosyo-mekansal örgütsel yapılarını değiştirmedikçe devletlerin işlerini kendi başlarına yapamazdılar. Devlet özerk iktidarı bu farktan doğmaktadır. Belirli bir devlet yalnızca, belirli toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri kurumsallaştırmak amacıyla oluşturulsa ya da güçlendirilse bile bu, kaynakları ve altyapıları o gruplara farklı sosyo-mekansal ve örgütsel teması olan bir kurumun elinde toplamak suretiyle olmaktadır. Esneklik ve cevap verme hızı, karar alma mekanizmasını güçlendirmeyi ve personelin sürekliliğine doğru bir eğilimi zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden daha en başta devleti kuran dağınık bölgesel-olmayan çıkar grupları onu kontrol etmede daha az mukteldir. Bölgesel merkezîleşme, devlete potansiyel olarak bağımsız bir iktidar seferberliği temeli sağlar; bu da toplumsal kalkınma için ve bizzat devletin kendisine sahip olmak için gereklidir.

Eğer devletin gerekliliğini, çokluğunu ve bölgesel merkezîyetçiliğini bir araya getirirsek prensip olarak onun özerk iktidarını açıklayabiliriz. Bu araçlar sayesinde devlet eliti sivil toplumdan bağımsızlık elde eder ki bu (mutlak olmasa da) prensip olarak herhangi önemli bir grubun iktidarından daha az mutlak değildir. Devlet elitinin iktidarı diğer önemli grupların iktidarına indirgenemez; ne doğrudan ne 'en nihayetinde' ne de 'son tahlilde'. Devlet (çeşitli indirgemeci kuramlarda olduğu gibi) sadece sınıf mücadele alanı, sınıf hâkimiyeti aracı, toplumsal kaynaşmanın etmeni, temel değerlerin ifadesi, sosyal paylaşım süreçlerinin merkezi, askerî gücün kurumsallaşması değildir. Devlet farklı bir sosyo-mekansal örgüttür. Sonuç olarak devletleri, devlet elitleri şahsında, iktidar arzusu olan *aktörler* olarak düşünebiliriz ve Levi (1981) tarafından savunulan devlet çıkarlarının 'rasyonel eylem' kuramını ele alabiliriz.

Özerk Devlet İktidarını Ele Geçirme Mekanizmaları

Tabi ki bu, kendi başına devlet elitine büyük ölçekli bir gerçek iktidar atfetmez; zira her ne kadar örgütlenme farkları az olsa da sivil toplum gruplarının devleti hâlâ büyük ölçüde kontrol edebilme olasılığı vardır. Fakat ik-

tidar çeşitlerini açıklamada ilkeler bize iki hipotez sunar. (1) Devletin altyapı iktidarı, sivil toplum güçlerinin kendi başlarına sağlayamayacağı bölgesel merkezleşmenin herhangi zaman ve mekan biçimlerinde toplumsal faydadan türer. (2) Devletin despotik iktidarı, sivil toplum güçlerinin bu bölgesel merkezleşme biçimlerini, bir kez kuruldu mu, kontrol edememesinden dolayı türer. Bundan dolayı despotizmin gelişmesinde iki safha vardır: bölgesel merkezleşmenin büyümesi ve bu merkezleşmenin üzerindeki kontrolün yitirilmesi. İlki işlev, ikincisi istismar; bunları sırayla ele alalım.

Devletler bu kadar çeşit toplumsal faaliyeti üstlendiği için farklı zamanlarda toplumların altyapı koordinasyon yetkisinin büyük bir kısmını ele geçirdiği çok sayıda yönetime de sahiptir. Nispeten tartışmalı olmayan üç örnek vereyim: yeniden dağılımcı bir ekonomi hizmeti, saldırı ya da savunma için koordineli bir askerî komuta sistemi hizmeti ve birini rakiplerine karşı korumak için geliştirilmiş merkezî olarak koordineli 'devlet koruması' hizmeti. Bunların hepsi toplumsal kaynakların bölgesel merkezleşmesini destekleyen yaygın koşullardır.

Yeniden dağılımcı devletin, antropolog ve arkeologların iddia ettiği gibi, meta değişimi henüz mümkün olmadan önce toplumların erken dönemine özellikle uygun olduğu görülüyor. Farklı ekolojik bölgeler üretim fazlalarını merkezî bir ambara getirirlerdi; bu ambar en sonunda kalıcı bir devlete dönüştü. Bu konu fazlasıyla tartışılmaktadır (örneğin Service (1975) tarafından) fakat en çok arkeolojik bakımdan faydalı olmuştur (bkz. Renfrew, 1972).

Askerî rota belki de en çok Spencer (1969 baskısı), Gumpłowicz (1899) and Oppenheimer (1975 baskısı) gibi 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki kuramcılar tarafından bilinmektedir. Rolünü abartmış olsalar da hiç kuşku yok ki en bilinen antik imparatorluklar devletlerinin altyapısal iktidarlarına sahiptirler ve bu iktidarlar büyük ölçüde, gerek savunma gerekse saldırı için kullandıkları merkezî, iyi örgütlenmiş, disiplinli ve iyi donanımlı askerî güçlerle desteklenmekteydi. Roma İmparatorluğu en iyi bildiğimiz örneklerden (bkz. 2. Bölüm).

Üçüncüsü, 19. ve 20. yüzyıllarda sanayileri geç gelişen ülkelere, erken sanayileşmiş rakiplerinin yaptıkları müdahalenin sonucu olan birikimli kalkınma iyi bilinmektedir. Bu kalkınma Fransa, Prusya, Japonya ve Rusya gibi, gümrük duvarlarının arkasına saklanarak devlet desteği ve devlet girişimleriyle gittikçe daha merkezleşmiş ve ekonomik kaynakların bölgesel olarak sınırlı bir şekilde seferber edildiği ülkelerin aracılığıyla gerçekleşmiştir (Gerschenkron'un çalışmasında (1962) belirtildiği gibi). Ancak bunun daha önceki benzerleri –örneğin Asurluların tarihinde ya da Roma Cumhuriye-

tinin erken dönemlerinde olduğu gibi- önceki uygarlıkları taklit eden fakat bunu daha merkezi bir şekilde yapanlar da söz konusudur.

Dikkat edilmelidir ki bütün bu örneklerde devletin rolünü artıran, kendi başına ekonomik ya da askerî gereklilik değildir çünkü bu, devleti sivil toplumdaki sınıfların ya da askerî grupların avcuna düşürebilir. Bu, daha ziyade, belirli bir durumda ekonomik ya da askerî *bölgesel merkezileşmenin* özel bir faydasıdır. Ekonominin (örneğin borsa) ve askerî örgütlenmenin (örneğin feodal dönemdeki süvariler ya da savaş arabacılar, kale savunması) ademimerkeziyetçiliği destekleyen ve böylece devlet iktidarını zayıflatan başka çeşitleri de vardır. Yukarıdaki bütün örneklerde sivil toplumun öncül iktidar gruplaşmaları, altyapısal iktidarlara devletlerine *bedavadan* verdiler. Dolayısıyla benim açıklamam işlevsel bir tarzda başlamaktadır. Ama sonra işlevler istismar ediliyor ve despotizm baş gösteriyor. Bu hipoteze göre sivil toplum, kaynakları bedavadan verir fakat sonra kontrolü kaybeder ve devlet tarafından baskıya maruz kalır. Bu nasıl olmaktadır?

Öncelikle şu eski ve emektar devletin kökenlerini değerlendirelim. Devletin kökenleriyle ilgili bazı kuramlarda siviller tarafından kontrolün yitilmesi adeta otomatikman oluyor. Örneğin askerî gelenek kuramında, önde gelen savaşçıların savaş zamanındaki geçici ve meşru yetkeyi barış zamanında otomatikman kalıcı ve baskıcı iktidara dönüştürdükleri görülmektedir. Ancak Clastres'in (1977) de belirttiği gibi ilkel toplumlar askerî liderlerin kalıcı birer baskı unsurları olmamaları için büyük önlemler almaktadır. Benzer şekilde, antropologların yeniden dağılımcı devletin en başta, daha fazla kalkınmasını sorunlu hale getiren gaspa karşı bazı önlemler aldığı görülüyor. Aslında öyle görünüyor ki kalıcı ve baskıcı devletler genellikle sonraki tarih öncesinde dönüşüm *geçirmiyor*. Yalnızca birkaç olağandışı örnekte (alüvyonlu topraklarda yapılan tarımın bölgesel etkileriyle bağlantılı) kendiliğinden ortaya çıkmıştır 'saf' devletler ve diğer bütün örnekleri etkilemiştir (bu argüman Mann, 1986 2-4. bölümlerde uzun bir şekilde ele alınmıştır). Öyle görünüyor ki sorun, istismara dönüşecek olan merkezileşmiş işlevler açısından, örgütsel kaynakların gerekli olduğudur ki bu gereklilik uygar, tabakalaşmış devlet toplumlarının oluşmasıyla gerçekten ortaya çıkmıştır; bu da bir döngü sürecidir.

Ancak bu süreç, devletleri olan yerleşmiş, tabakalaşmış ve uygar sivil toplumlardaki devlet iktidarının yoğunlaşması hususunda biraz daha nettir. Askerî fetih devletleri hususunda ise herşeyden daha nettir. Erken Roma dönemi ve benzerleri konusunda yeterince bilgimiz var; önceki ör-

nekler Spencer'ın 'zorunlu işbirliği' kavramını genişletmektedir (bkz. İkinci Bölüm). Spencer fethin fetheden merkezî komutaya yeni kaynaklar kazandırabileceğini gördü. Öyle ki onu harekete geçiren gruplardan bir miktar özerklik elde edebiliyordu. Fakat Spencer'ın iddiası tarımsal üretim alanına da genişletilebilir. Sanayi öncesi şartlarda emeğin üretkenliğini artırmak genellikle gösterilen çabanın yoğunlaşmasını da beraberinde getiriyordu. Bunu en kolay şekilde elde etmek baskı ile oluyordu. Askerîleşmiş bir ekonomi, üretimi artırabilir ve sivil toplumun geneline ya da en azından kendi egemen gruplarına faydalı olabilirdi. Açıkça görülmüyordu ki tarımsal şartların çoğunda baskı düzenli bir şekilde uygulanamazdı. Ama emeğin yoğunlaştığı yerlerde –örneğin sulu tarımda, bitki yetiştirmede, ocaklarda ve inşaat işlerinde– uygulanabilirdi. Ama bu da kalıcı bir merkezî militarizmi gerektiriyordu zira merkezîleşmiş bir rejim, en az askerî kaynağı kullanarak azami etki bırakmada daha elverişliydi.

Bu, gerçekten ayrıntılı bir şekilde irdelemeyi gerektiriyor. Başka bir çalışmada (Mann, 1986) buna askerî gücün çoğaltıcı etkilerinden dolayı 'askerî Keynescilik' diyorum (9. Bölüm). Bu etkiler sivil topluma karşı devletin despotik iktidarını güçlendirir çünkü sivil toplumun ilk başta kendi başına sağlayamadığı merkezî zorunlu işbirliğinin korunmasını faydalı hale getirir. Bu, merkezîleşmenin genel toplumsal kaynakları nasıl artırdığının (ve böylece hiçbir güçlü sivil toplum devletten feragat etmek istemez) ama ayrıca devlet elitinin özel iktidar kaynaklarını artırdığının bir örneğidir. Bunlar artık sivil topluma karşı despotça kullanılabilir.

Devletin faaliyetleri fazladan kaynaklar ürettiği takdirde özel bir lojistik avantaja sahip olur. Bölgesel merkezîleşme etkin seferber edici potansiyeller sunar, bu kaynakları herhangi bir sivil toplum grubuna karşı tek noktada toplayabilir; bu sivil toplum grubunun bütün kaynaklar bakımından alt seviyede olma ihtimali olsa da. Sivil toplum grupları gerçekten de devlet iktidarını açık bir şekilde destekler. Eğer devlet belirli üretim ilişkilerini desteklerse egemen ekonomik sınıfın devletin etkin merkezîleşmesinden bir çıkarı olmuş olur. Eğer devlet toplumu dış mihraklardan korursa ya da suçları engellerse merkezîyetçiliği toplumda oldukça geniş bir şekilde destek bulur. Doğal olarak bu sivil toplum çıkarlarına faydası olan merkezîleşmenin derecesi, söz konusu üretim sistemine ya da harp yöntemine göre değişir. Merkezîyetçilik Eisenstadt'ın (1969) da iddia ettiği gibi ideolojinin alanında da görülebilir. Devlet ve hizmet ettiği çıkarlar, sahip olduğu bölgeler üzerinde 'evrensellik' iddiasıyla ve soya, bölgeye, sınıfa, kiliseye vb. bütün tikelci ve özel bağla-

ra karşı tarafsızlık iddiasıyla daima kendi yetkesini desteklemenin yollarını aramıştır. Doğal olarak pratikte devletler belirli soy gruplarının, bölgelerin, sınıfların vb. çıkarlarını temsil etme eğilimindedir ancak yalnızca bunu yapmak için ortaya çıkarlarsa kendi ayırt edici özelliklerini ve meşruiyetlerini kaybedebilirler. Bu yüzden devletler Eisenstadt'ın 'serbest kaynaklar' dediği kaynaklara el koyarlar ve bunu hiçbir çıkar grubuna bağlı olmaksızın, bölgesel olarak tanımlanmış toplumda dolaşarak yaparlar.

Bu, devlet iktidarlarının aşılması zor bir yapacaklar listesi gibi görünebilir. Ayrıca 20. yüzyıldan önceki tarihî devletlerin özerk iktidar başarıları genellikle sınırlı ve istikrarsızdı. Burada karşımıza büyük tarım toplumlarında merkezî rejimlere karşı işleyen temel lojistik ve altyapısal kısıtlamalar çıkmaktadır. Etkin siyasi yönetime kıyasla çok daha büyük etkin bir menzile sahip cezalandırıcı askerî eyleme dönelim. Burada ayrıntılı lojistik hesaplamalara girmeden fakat Engel (1978) ve van Creveld'in (1977) etkileyici çalışmalarına dikkat çekerek diyebiliriz ki Büyük İskender'e kadarki Yakın Doğu imparatorluk toplumlarında herhangi bir ordu için desteksiz mümkün olan azami yürüyüş yaklaşık 100-120 km idi. İskender ve Romalılar bunu neredeyse 150 km'ye çıkarmış olabilir ve bu, zirai verimdeki devasa artışın çok daha geniş çaplı icraatlar için lojistik temel sağladığı 18. Yüzyıl Avrupa'sına kadar en uzun mesafe olarak kaldı. Ondan önce daha uzun mesafeler birden fazla seferi zorunlu kılıyordu ya da daha yaygın olarak, eğer bir dereceye kadar siyasi kontrol sağlanmışsa yerel mütteliklerle tedariğe yönelik derin pazarlıkları gerektiriyordu. Eğer arzu edilen, ordu olmaksızın sıradan bir siyasi kontrol ise bu yöntemler artırılabilir. Bu yüzden en gösterişli despotik yöneticiler bile aslında mahalli alanda o bölgenin ileri gelenleri aracılığıyla hüküm sürmüştür. Bütün büyük toplumlar gerçekte 'bölgesel olarak federal' idi. Hükümlerlikleri geleneksel görüntülerinden hep daha zayıf olmuştur (bu artık birçok yazar tarafından da kabul edilmektedir; örneğin Kautsky, 1982; Gellner, 1983, 2. Bölüm; Giddens, 1981, s. 103-4).

Yani bu örnekte elimizde iki zıt eğilim var: askerî merkezileşme ve ardından da parçalanmakta olan federalizm. İkisini birleştirerek bir diyalektik elde ediyoruz. Eğer zorunlu işbirliği başarılıysa devletin hem altyapısal hem de despotik iktidarını artırır. Ama genel anlamda toplumun altyapısal kaynaklarını da artırır. Lojistik kısıtlamaların anlamı yeni altyapıların devletin siyasi bünyesinde barındırılmayacağıdır. Devletin temsilcileri, yanlarında devlet kaynakları, sürekli olarak sivil toplum içinde 'yok olurlar'. Böyle rejimlerde bu sürekli olur. Fetihten sonraki ganimet, rütbelilere yapılan toprak bağışla-

rı, makam, vergiler, okuryazarlık, para vb. her şeyin meyvesi iki safhalı bir döngüye girer: önce devlet mülkiyeti sonra da özel ('gizli' anlamında) mülkiyet. Ayrıca her ne kadar parçalanma safhasının toplumsal yıkıma sebep olduğu durumlar varsa da sivil toplumun despotik devletin kurumsallaştırdığı kaynakları kullanabildiği ve bunu böyle güçlü bir devlete ihtiyaç duymadan yapabildiği örnekler de vardır. Aramiler, Fenikeliler ve Yunanlar Yakın Doğu'daki despotik devletlerin öncülük ettiği tekniklere el koymuşlar ve onları geliştirmişler. Hristiyan Avrupa ise Roma mirasını sahiplenmektedir.

Verdiğim örnekler sırf oradaki süreci anlatmak daha kolay olduğu için nispeten askerî. Tarım toplumlarında bu genel bir diyalektikti. Başka bir deyişle emperyal ve feodal rejimler (Weber, Kautsky ve başka birçoklarının iddia ettiği gibi) yalnızca dalgalı olmaz, aynı zamanda diyalektik bir süreçte iç içedir. Bir dizi altyapısal tekniğe despotik devletler öncülük eder, sonra onları sivil toplumlar sahiplenir (ya da tam tersi), daha sonra merkezi koordinasyon için başka başka fırsatlar kendilerini öne çıkarır ve süreç yeniden başlar. Bu tarz eğilimler, örneklerini verdiğim antik toplumlarda olduğu kadar ilk modern toplumlarda da görülmüyordu.

Bu tarz bir bakış, kendi zamanımızın ideolojilerine yabancı olmayan, devlet ve sivil toplum arasındaki, kamu mülkiyeti ve özel mülkiyet arasındaki basit bir antitezi reddeder. Bu bakışa göre bu ikisi kesintisiz ve geçici olarak iç içedir. Daha ayrıntılı belirtmek gerekirse bu bakışa göre büyük özel mülkiyet yoğunlaşmaları –ve dolayısıyla egemen sınıfların iktidarı– yalnızca sivil toplum güçlerinin kendi başına bir ürünü değildir, başarılı despotik devletlerin parçalanmasıyla normal olarak artmıştır. Bu yüzden hem devletlerin hem de sınıfların iktidar özerkliği diyalektik olarak aslen dalgalıdır. 'Ebedî' bir özerk devlet iktidarına (despotik anlamında) yönelik genelgeçer bir formül olamaz.

Ancak günümüzdeki durum nispeten muğlaktır. İktidar altyapıları Sanayi Devrimi'yle sıçrayış gerçekleştirmiştir. Sanayi kapitalizmi 'bölgesel olarak feodal' toplumları yok etti ve yerine (örneğin Giddens'ın (1981) iddia ettiği gibi) bölgelerine, yekpare kontrol ve gözetleme yapılarının nüfuz edebileceği ulus devletleri getirdi. Lojistiğin bölgelere nüfuz etmesi geçtiğimiz yüzyılda katlanarak arttı.

Eğer bir devlet, tarihten bu yana ve normalde devletlerin, sermaye girişimlerinin, Kiliselerin, yardım kuruluşlarının vb. paylaştığı bütün bu denetim kurumlarının kontrolünü ele geçirirse ne olur? Devlet artık elde ettiği şeyleri koruyabileceği için diyalektik sonu geldi mi demek? Açıkçası makro-

tarihsel bakımdan Sovyetler Birliği, kırsal bölgelerdeki temsilcilerini ve dola-
yısıyla kırsal bölgeleri, daha önce hiçbir devletin yapamadığı şekilde kontrol
edebilir. Üstelik sahip olduğu etkin buyurganlık derecesi kolayca abartılabilir
(örneğin 'totaliter' kuramlardaki gibi) olsa da merkezileşme eğilimleri kapsa-
mın yanı sıra biçim bakımından da özgündür. Grup mücadeleleri çoğunlukla
kapitalist demokrasilerde gerçekleştiğinden ne ademimerkeziyetçidir ne de
bir zamanlar tarım toplumlarında olduğu gibi parçalanırlar. Mücadelenin
kendisi merkezîdir: 'liberaller', 'teknokratlar', 'askerî/ağır sanayi tesisleri'
gibi birbiriyle çarpışan büyük güçleri Prezidyuma doğru çeken bir şey vardır.
Tarım toplumlarındaki muhaliflerin yapabildiği gibi devletten kaçamazlar;
kapitalistlerin ve işçilerin sık sık yaptığı gibi devlet alanının dışında mücadele
edemezler. Bu buyurgan devlet, toplumu kendi özerk iktidar kaynaklarıyla
baskı altına alarak despotizm bakımından toplumun 'üstünde' mi var olur?
Yoksa devletin buyurgan despotizmi daha hafif tabirle ilkin en güçlü topluml-
sal güçlerin mücadele ettiği ve uzlaştığı bir yer olarak, ikinci olarak da başka
herkes üzerinde uzlaşmayı dayatan bir dizi baskı aygıtı olarak mı var olur?
Sovyetler Birliği kuramcılarının arasında bu uzun zamandır tartışılmaktadır.
Cevabı biliyormuş gibi davranmayacağım.

Batı'nın bürokratik devletleri de sorunlar sergiler. Bu devletler, lojistik
iktidarlardaki devasa büyüme başlamadan önceki halleriyle göreceli iktidar ba-
kımından aynıdırlar. Altyapısal kapasitelerindeki artışlar ne olursa olsun bu
devletler en büyük iktidar rakibi olan kapitalist sınıfın dağılık iktidarlara
gem vurmamışlardır. Bugün çokuluslu ortaklıklar ve uluslararası bankacı-
lık kurumları hâlâ kapitalist anlayışın benzer parametrelerini dayatmaktadır;
tıpkı öncellerinin yüzyıl önce yaptıkları gibi. Devlet elitleri, altyapısal kapa-
sitelerine rağmen daha büyük iktidar özerkliğine sahip olmamıştır. Ancak
yine çağdaş toplumları ilgilendiren çözümlememiş belli başlı kuramsal me-
selelerin bazılarına değiniyorum ve yine çözüm getirmiyorum. Gerçekten de
bunları çözmek ve böylece Sanayi Devrimi'nin tanımlamış olduğum tarım
diyalektikğine son verip vermediğine karar vermek için bizim neslin sahip ol-
duğu tarihsel bakış açısından daha uzun vadeli bakış açıları gerekebilir.

Bu yüzden devlet özerkliğinin despotik devlet üzerindeki etkisi müphem-
dir. Geleneksel kuram açısından sonuçlar hayal kırıklığı yaratabilir: devlet
büyük iktidarlara –ya da sabit bir iktidar düzeyine– düzgün bir şekilde sahip
olmadı. Ama ben farklı bir çeşit ilginç iktidar süreçlerinden bahsettim. Tarım
toplumlarında devletler bölgesel merkeziyetçiliklerini istismar edebiliyordu
ancak genelde bunu sadece riskli ve geçici bir şekilde yapıyordu çünkü des-

potik iktidar da sivil toplumda kendi antitezini üretti. Sanayi toplumlarında buyurgan devletlerin ortaya çıkması çok daha fazla despotizm olasılığına işaret eder ancak bu hâlâ bir nevi tartışmalı ve belirsizdir. Kapitalist demokrasi-lerde özerk devlet iktidarına (despotik olan) yönelik az işaret vardır.

Ancak belki de başından beri, en geleneksel kuramla birlikte, devlet iktidarını yanlış yerde arıyoruz. Altyapısal iktidarı daha fazla tahlil ederek bunun böyle olduğunu görebiliriz.

Sonuçlar: Altyapısal İktidar

Toplumsal birliği elde eden ya da istismar eden her devlete altyapısal destekler sunulur. Bu destekler de o devletin belirli bir dizi toplumsal ve bölgesel ilişkileri düzenlemesini (gerek kabul edilebilir şekilde gerekse zorla) ve dışarıya karşı sınırlar çizmesini mümkün kılar. Önceki toplumsal etkileşimlerin kısa sürede ulaştığı yeni sınırlar devletin evrensel, tekeli kuralları tarafından sabitlenir, düzenlenir ve geliştirilir. Bu bağlamda devlet, dinamiği kendi dışında yatan toplumsal ilişkilere bölgesel sınırlamalar getirir. Poulantzas'ın (1972) sık sık dediği gibi devlet bir arenadır, kendi bölgeleri içindeki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması, açıklığa kavuşması ve özetidir. Ancak böyle görünmesine rağmen bu, Poulantzas'ın indirgemeci devlet görüşünü desteklemez çünkü *etkin* bir roldür. Devlet, bölgeciliği güçlendirerek (onsuz olmaz) büyük bir toplumsal değişimi teşvik edebilir. Bu rolün önemi onun altyapısal iktidarlara oranında saklıdır: onlar ne kadar büyükse ya da büyürse toplumsal hayatın bölgeselleştirilmesi de o kadar büyük olur. O yüzden devletin despotizme kayan her hareketine sivil toplum grupları başarılı bir şekilde dirense bile sonuç devlet güdümlü dev bir altyapısal yeniden düzenleme olabilir. Devlet elitiyle sivil toplum unsurları arasındaki her ihtilaf ve devletin kurumları aracılığıyla rutin bir şekilde nizama sokulan, sivil toplum unsurlarının kendi aralarındaki her ihtilaf sivil toplumun ilişkilerini ve mücadelelerini devletin bölgesel düzlemi üzerine odaklandırır. Bunu da o bölge üzerine toplumsal etkileşimi güçlendirerek, mücadeleyi bastırmak ya da ona zarar vermek için bölgeselleştirilmiş mekanizmalar yaratarak ve hem küçük ve yerel hem de büyük ve ulusaşırı toplumsal ilişkileri kopartarak yapar.

Bir örnek vereyim (Üçüncü bölümde ampirik olarak çok daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacak). On üçüncü yüzyıldan sonra iki ana toplumsal süreç Avrupa'da daha büyük bir bölgesel merkezileşme yarattı. Birincisi, savaş adım adım ordu komuta yapılarının, uzmanlaşmış piyade, atlı ve topçu birliklerini rutin ve karmaşık bir şekilde koordine edebilmesini sağladı.

Zamanla şövalyeler, hizmetliler ve bir miktar paralı askerden mürekkep daha esnek birlikler hükümsüz hale geldi. Karşılığında bu da erkekleri, parayı ve kaynakları orduya kazandırmak için rutin bir 'kaynak elde etme-zor kullanma döngüsünü' gerektirdi (bkz. Finer'ın (1975) dâhice makalesi). En sonunda böyle kaynakları sağlayabilenler yalnızca bölgesel olarak merkezîleşmiş devletler oldu ve Büyük Düşesler, Prens Piskoposlar ve Şehir Birlikleri yeni ortaya çıkmakta olan 'ulusal' devletler önünde güçlerini yitirdiler. İkincisi, Avrupa'nın genişlemesinin, özellikle de ekonomik genişlemenin artan oranda kapitalist bir biçim alması (a) yurtdışında askerî korumanın artmasını, (b) mülkiyet ve piyasa işlemlerinin daha karmaşık bir yasal düzenlemeye tabi olmasını ve (c) ülke içi mülkiyet biçimlerini (örneğin umumi arazi haklarını) zorunlu kıldı. Kapitalist sermaye sahipleri bu meselelerde bölgesel devletlerin yardımına başvurdu. Böylece Avrupalı devletler düzenli vergi, askerî seferberlik yetkisi, kalıcı bürokratik yönetim, karar alma ve uygulama yetkisi gibi gittikçe çok daha büyük altyapısal iktidarlar elde ettiler. Uzun vadede, mutlakiyetçi girişimlere rağmen, devletler bununla despotik iktidarlar elde edemediler çünkü bu durum sivil toplumların, özellikle kapitalist mülkiyet sahiplerinin altyapısal iktidarlarını da genişletti. Buna en çok Batı Avrupa'da rastlanıyordu ve jeopolitik iktidar dengesi Batıya (özellikle Britanya'ya) doğru kaydıka modern çağın örnek modeli haline gelen, despotizm yönünden zayıf olan devlet oldu. Yani kapitalist sınıfla (ve çoğunlukla onun çıkarları doğrultusunda) yönetilen devletler.

Ancak bu süreç ve ittifak oldukça farklı, kendiliğinden altyapısal bir devlet iktidarı tipinin yükselmesini sağladı. Kapitalizm hâkim hale gelince bir dizi bölgesel segmentin –her biri büyük oranda (tam anlamıyla değil) bir devlet tarafından ve onun deniz aşırı etki alanı tarafından sınırlandırılmış birçok üretim ve değişim (mübadele) sisteminin– biçimini aldı. Kendi çağımızın ulus-devlet sistemi, safi üretim tarzları olarak düşünülen kapitalizmin (ya da aslında feodalizmin) ürünü değildi. O yüzden bu bağlamda 'özerktir'. Ulus-devlet sistemimiz genişleyen, yeni ve kapitalist ilişkilere mevcut devletlerin düzenleyici sınırlar çizme yönteminin sonucudur. Bu devletler (hem despotizm bakımından hem de altyapısal bakımdan) aslen feodal Avrupa'nın zayıf devletleriydi. 12. yüzyılda en güçlüsü bile (ölçebilseydik eğer) GSMH'nin yüzde ikisinden azına el koyuyor, büyük oranda ademimerkeziyetçi en fazla on ila yirmi bin kişilik askerî birlikleri yalnızca otuz günlük sefer için çağırabiliyor, hiçbir zaman düzenli vergi toplayamıyor, bütün toplumsal çatışmaların çok az bir kısmını düzene sokabiliyordu ve gerçekten de çoğu Avrupa-

lının toplumsal hayatına tersdi. Ancak bu cılız devletler bugün yaşadığımız dünyayı biçimlendirmede çok önemli hale geldiler. Bölgesel merkezleşme ihtiyacı önce Avrupa sonra da dünya toplumunun yeniden yapılandırılmasının önünü açtı. Nükleer terör dengesini ellerinde tutan günümüz devletleri işte bu cılız Avrupalı devletlerin halefleridir.

Bugünkü uluslararası ekonomik sistemde ulus-devletler ortak ekonomik aktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzdeki ekonomi politik çalışmaların çoğunda ABD, Japonya ve Birleşik Krallık gibi aktörler yer almaktadır. Bu illa ki ortak bir 'milli çıkar' olduğu anlamına gelmez, yalnızca uluslararası düzlemde kitlesel olarak örgütlü bir dizi iktidar aktörü olduğunu, yani ulus-devletler olduğunu gösterir. Ulus-devletin ekonomik rolüne yönelik bir şüphe söz konusu değildir: uluslararası piyasadan bir dereceye kadar ayrı tutulmuş bir iç piyasanın varlığı, devletin para birimi değeri, devletin vergi ve ithalat kotaları, devletin kendi yerli sermaye ve işgücü için sunduğu destek ve aslında devletin bütün ekonomi politiği şu düşünce tarafından nüfuz edilmiştir: 'sivil toplum' devletin bölgesel etki alanıdır. Devletin bölgeciligi kendi özel hayatları olan toplumsal güçler yaratmıştır.

Bu örnekte, artış gösteren bölgecilik despotik iktidarı artırmamıştır. Batılı devletler despotizm bakımından 12. yüzyılda zayıftı ve bugün de öyleler. Ancak altyapısal nüfuzdaki artış bölgesel bağımlılığı büyük oranda artırdı. Bu, toplumsal kalkınmanın genel bir özelliği olarak görünmektedir: devletin altyapısal iktidarlarındaki artış toplumsal etkileşimin bölgesel bağımlılığını da artırmaktadır. Her ne kadar çok daha zayıf olsa da aynı eğilimi despotik devletler için de varsayabiliriz. Güçlü altyapısal desteği olmayan bir despotik devlet ancak bölgecilige sahip çıkar. Roma ve Çin gibi duvarlar inşa edebilir, vatandaşlarını içeride olduğu kadar 'barbarları' da dışarıda tutmak için. Ancak başarısı sınırlı ve şüphelidir. Bu yüzden yine tarihsel bir diyalektik geliştirebiliriz. Devletin altyapısal iktidarındaki artışlar toplumsal ilişkileri bölgeselleştirecektir. Ondan sonra devlet, kaynaklarının denetimini kaybederse bu kaynaklar sivil topluma akar ve onu merkezsizleştirir ve bölgesizleştirir. İki hegemonik devlet Büyük Britanya ve ABD'nin düşüşü sona erdikten sonra bile yaşamaya devam eden çok uluslu şirketlerin yükselmesiyle bunun gerçekten de çağdaş kapitalist dünyada olmaya başlayıp başlamadığı, günümüz ekonomi politik alanında en hararetli şekilde tartışılan konulardan biridir. Bu meseleyi burada ucu açık bir şekilde bırakmalıyım.

Bu makalede devletin esasen bir arena, bir yer olduğunu iddia ettim (tıpkı indirgemeci kuramlar gibi) ancak bu, devletin kendi özerk iktidar-

larının tam da kökeni ve mekanizmasıdır. Devlet, sivil toplumun birincil iktidar aktörlerinin aksine, bölgesel olarak sınırlı ve merkezîdir. Toplamlar, bazı faaliyetlerinin merkezî bölgeler üzerinde düzenlenmesine ihtiyaç duyar. Egemen ekonomik sınıflar, Kiliseler ve başka ideolojik iktidar hareketleri ve askerî elitler de öyle. Bu yüzden bunlar, iktidar kaynaklarını tamamen yeniden ele geçiremedikleri devlet elitlerine teslim ederler; sırf kendi sosyo-mekansal zemine sahip örgütlenmeleri merkezî ve bölgesel olmadığı için. Böyle devlet iktidar kaynaklarının ve sürdürdükleri özerkliğın sayısı fazla değildir. Ancak devletin verilen kaynakları kullanması daha fazla iktidar kaynağı üretirse (gerçekten de sivil toplum gruplarının bizzat kendilerinin niyet ettiği gibi) bu kaynaklar normal olarak devlet eliyle akacak ve böylece bu da büyük çaplı bir iktidar özerkliği sağlayacak. Dolayısıyla *özerk devlet iktidarı, gelişmiş bölgesel merkezleşmenin genel anlamda toplumsal hayata faydasının bir ürünüdür*. Bu durum toplumların tarihleri boyunca büyük ölçüde değişiklik göstermiştir; dolayısıyla devletlerin iktidarları da.

Devlet iktidarını ikiye ayırdım: despotik ve altyapısal. İlki, yani devlet elitinin sivil toplum sınıfları ve elitleri üzerindeki iktidarı, literatürdeki devlet iktidarı kavramının kastettiğiyle aynıdır. Ekonomik, ideolojik ve askerî kaynakların bölgesel olarak merkezleşmesinin devletlerin despotik iktidarlarını nasıl güçlendirdiğiyle ilgili örnekler verdim. Fakat devletler böyle bir iktidara nadiren uzun bir süre sahip olabilmıştır. Despotizmle elde edilen başarılar tarihteki devletlerde hep istikrarsız olmuştur çünkü toplumsal hayata nüfuz edecek ve onu yönlendirecek etkin lojistik altyapılardan yoksun kalmışlardır. Bu yüzden devletler kendi 'özel' kaynaklarını artırdıkları zaman bile bizzat kendi temsilcileri tarafından bu kaynaklar sivil topluma aktarılmıştır. Böylece ortaya çıkan, ilk defa Max Weber tarafından analiz edilen emperyal/patrimonyal rejimler ve feodal rejimler arasındaki dalgalanmadır.

Ancak altyapısal iktidara yoğunlaşarak dalgalanmanın aslında toplumsal kalkınmanın bir diyalaktığı olduğunu görebiliriz. Çeşitli iktidar altyapılarının öncülüğünü despotik devletler yapmıştır. Bunlar sivil toplumun içine karışıp 'yok olunca' genel toplumsal iktidarlar artar. Tarım toplumlarındaki toplumsal kalkınmanın en önemli kısmının merkezî ve buyurgan iktidar yapıları (imparatorluklar) ile ademimerkeziyetçi, yayılımlı iktidar yapıları (Çok-İktidarlı Aktör Medeniyetleri) arasındaki bir diyalaktik olageldiğini öne sürüyorum. Dolayısıyla güçlü devletin kalkınmacı rolü aslında dalgalıdır; bazen destekler bazen de geciktirir.

Ancak devletin altyapısal iktidarların ikinci bir sonucu üzerinde de durdum. Bunların arttığı yerde toplumsal hayatın bölgeciliği de artmıştır. Bu durum sosyolojide yine sosyolojinin ana kavramı olan 'toplum' kavramının tartışmasız statüsünden dolayı pek fark edilmemiştir. Sosyologların çoğu (gerçekten de bu terimi kullanan insanların çoğu) 'toplum' derken devletin sınırlarını oluşturan bölgeyi kastetmektedir. Bu yüzden 'Amerikan toplumu', 'Britanya toplumu', 'Roma toplumu' sözleri kullanılmaktadır. Aynı durum 'toplumsal oluşum' [sosyal formasyon] ve (daha az olmak üzere) 'sosyal sistem' için de geçerlidir. Ancak devlet sınırlarının toplumlar derken kastettiğimiz şeye olan uygunluğu daima kısımdır ve aşırı derecede çeşitlilik gösterir. Ortaçağ uzmanları 'toplum' kavramını kendi döneminde devlet-tanımlı olarak pek nitelendirmezler; büyük bir olasılıkla 'toplum' daha geniş ve ulusaşırı bir tanımdır, tıpkı 'Hristiyan Alemi' ya da 'Avrupa toplumu' gibi. Ancak ortaçağ ve modern çağ arasındaki bu değişiklik büyük modernleştirici dönüşümlerin en belirleyici hususlarından biridir. Tıpkı günümüzde ulus devletlerle 'dünya sistemi' arasındaki ilişkinin yirminci yüzyılın sonlarındaki toplumu anlamamızda çok önemli olduğu gibi. Toplumlar ne anlamda bölgeseldir ve merkezîdir? Bu mesele, devletlerin toplumsal hayat üzerinde muazzam bir güç uyguladığını gördüğümüz ancak geleneksel anlamdaki uyumsuzluk alanı *değil* de devlet elitlerinin sınıflar ya da başka elitler üzerindeki despotik iktidarını keşfettiğimiz en kayda değer kuramsal meseledir. Devletler toplumun ne olduğunu anlamamız bakımından merkezî önemi haizdir. Devletlerin güçlü olduğu yerde toplumlar da nispeten bölgesel ve merkezîdir. Devletin özerk iktidarı hakkında kurabileceğimiz en genel önerme budur.

Kaynakça

- Bendix R. 1978: *Kings or People*. Berkeley, Ca: University of California Press.
- Clames P. 1977: *Society against the State*. Oxford: Blackwell.
- Creveld M. van. 1977: *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton*.
Cambridge: Cambridge University Press.
- Eisenstadt S. N. 1969: *The Political Systems of Empires*. New York: The Free Press.
- Engel D. W. 1978: *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*. Berkeley, Ca: University of California Press.
- Finer S. 1975: 'State and nation-building in Europe: the role of the military', in C. Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gellner E. 1983: *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gerschenkron A. 1962: *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, Mass.: Belknap Press.
- Giddens A. 1981: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London: Macmillan.
- Gumpłowicz L. 1899: *The Outlines of Sociology*. Philadelphia: American Academy of Political and Social Science.
- Hintze O. 1975: *The Historical Essays of Otto Hintze* (ed. F. Gilbert). New York: Oxford University Press.
- Hopkins K. 1978: *Conquerors and Slaves*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kautsky J. H. 1982: *The Politics of Aristocratic Empires*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Lachmann L. 1970: *The Legacy of Max Weber*. London: Heinemann.
- Lattimore O. 1957: 'Feudalism in history: a review essay', *Past and Present*, no. 12, s. 47-57.
- 1962: *Studies in Frontier History*. London: Oxford University Press.
- Levi M. 1981: 'The predatory theory of rule', *Politics and Society*, 10, s. 431-65.
- MacIver R. M. 1926: *The Modern State*. Oxford: Clarendon Press.
- Mann M. 1986: *The Sources of Social Power*, vol. 1. *A History of Power from the*

- Beginning to 1760 AD*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oppenheimer F. 1975 edn: *The State*. New York: Free Life Editions.
- Perez-Diaz V. 1979: *State, Bureaucracy and Civil Society: a critical discussion of the political theory of Karl Marx*. London: Macmillan.
- Poulantzas N. 1972: *Pouvoir politique et classes sociales*. Paris: Maspero.
- Renfrew C. 1972: *The Emergence of Civilisation: the Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC*. London: Methuen.
- Rustow A. 1982: *Freedom and Domination: a historical critique of civilization*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Service E. 1975: *Origins of the State and Civilization*. New York: Norton.
- Skocpol T. 1979: *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spencer T. 1969: *Principles of Sociology* (one volume abridgement). London: Macmillan.
- Therborn G. 1978: *What does the Ruling Class do when it Rules?* London: New Left Books.
- Tilly C. 1975: *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- 1981: *As Sociology Meets History*. New York: Academic Press.
- Trimberger E. 1978: *Revolution from Above: military bureaucrats and development in Japan, Turkey, Egypt and Peru*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Weber M. 1968: *Economy and Society*. New York: Bedminster Press.
- Wolin S. 1961 *Politics and Vision*. Boston: Little, Brown.